

AMIR KAPETANOVIĆ

RUKOPISNIM I JEZIČNIM STAZAMA
HRVATSKIH PRIJEVODA *LUCIDARIJA*

0. *Pristup*

U srednjem vijeku bila je diljem Europe proširena zbirka znanja i vjervanja o materijalnom i duhovnom svijetu, koja se nazivala *Elucidarius/Lucidarius* (hrv. *Lucidarij* ili *Lucidar*). Brojni vernakularni prijevodi i prijepisi toga djela potekli su iz dva različita rukavca, latinskoga i njemačkoga. Latinsku (“teološku”) verziju sastavio je Honorije Augustodunenski (Honorius Augustodunensis) početkom 12. st., a koncem istoga stoljeća nastala je i njemačka verzija, svojevrsan laički priručnik u kojem su kompilirani dijelovi Honorijeva djela i drugih djela koja govore o geografiji, medicini, filozofiji, meteorologiji, kozmografiji.¹

Kao književni tekst *Lucidarij* je dijaloški oblikovana refleksivna poučna proza, čija se struktura temelji na izmjeni upita (Učenika) i odgovora (Učitelja),² ali njihov dijalog ne donosi nikakvu dramsku napetost jer dva “lika” nisu nositelji zbivanja, nego je riječ o “formalnim elementima književne strukture”,³ a dijaloška forma iskorištena je radi organiziranoga i sažetoga pripovijedanja različitih sadržaja i s ciljem

(¹) Kao dopunski izvori za tu njemačku kompilaciju navode se obično: *Imago mundi* (*Slika svijeta*) i *Gemma animae* (*Biser duše*) Honorija Augustodunenskoga, *Philosophia* (*Filozofija*) Wilhelma (Guillaumea) iz Conchesa, *De divinis officiis* (*O božanskim dužnostima*) Ruperta iz Deutza. O tom v. u kritičkom izdanju njemačkoga *Lucidarija*: Dagmar Gottschall i Georg Steer (prir.), *Der deutsche “Lucidarius”*, Band I: *Kritischer Text nach den Handschriften*. (Texte und Textgeschichte), 35). Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1994, str. 27-32.

(²) Na početku *Lucidarija*, u uvodu (*praefatio*), očituje se pripovjedač: u hrvatskim prijevodima poteklim iz latinskoga rukavca pripovjedačev glas je u 1. licu (Učitelj), a u onima iz njemačkoga rukavca pripovjedačev glas je u 3. licu.

(³) Dunja Fališevac, *Hrvatska srednjovjekovna proza. Književnopovijesne i poetičke osobine*. Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1980, str. 148.

da se što lakše i brže prelazi s jedne na drugu temu.⁴ *Lucidarij* tematizira tako nastanak svijeta i osnove vjere, kazuje o Luciferu i paklu, raj i nebu, prvim ljudima, daje geografske determinante dijelova poznatoga svijeta, tumači prirodne pojave, ljudsko začecje i neke ljudske osobine, opisuje životinje, govori o četirima elementima (vodi, vatri, zemlji, zraku), o Sudnjem danu itd. U Učiteljevim odgovorima, koji “najčešće imaju oblik izvještavanja i definiranja – strukturirana je neobična poetska vizija svijeta, građena na simboličnim i metaforičnim opisima [...]”.⁵ *Lucidarij* svjedoči o mašti srednjovjekovnoga čovjeka, kojom su se dopunjavale nepoznanice o svijetu (antropomorfizam u tumačenju prirode i prirodnih pojava, egzotično-fantastični opisi nedokučivih, udaljenih krajeva i njihovih antropozoomorfnih žitelja), npr.: *I tēm naravom z(e)mļa potrese se jere jes(t) z(e)mļa kako meso i ima kamenje v sebě mēsto kosti, a korēnje mēsto žil, a travu mēsto lasi...; V tretoj Indiji jesu ļudi ki imaju pet(e) naprēd a prsti nazzad, a v rukah imaju po osam prstov i v nogah. I ti ļudi imaju pasje glavi a odēvaju se lisičimi repi. I kada hote govoriti, tada viju glavami kako psi.*⁶ Varijantni prijepisi hrvatskih prijevoda sadržavaju dosta prepisivačkih omaški, iskrivljenih toponima i netočnih geografskih identifikacija.⁷ Nove spoznaje o svijetu u prijepisima *Lucidarija* nisu se ažurirale, primjerice, u njima se i ne spominje Amerika. Razlog tomu nije samo neinformiranost nego i nezainteresiranost za geografska okrića (u Europi se prikazi svijeta s trima kontinentima tiskaju do u sredinu 16. st.), u vrijeme kada je obrazovanu publiku privlačila više antička kultura nego geografska otkrića.⁸

(⁴) Naglom izmjenom replika i tema ne narušava se kontinuirano pripovijedanje jer naoko slabo povezane iskaze povezuju znakovi njihova kontekstualnoga uključivanja (razni konektori, postojanje samo *reme* u obavijesnom ustrojstvu), a kohezivne silnice uočavaju se i prilikom reakcija/pozivanja na već rečene iskaze (v. npr. 46., 91., i 95. pitanje i 47., 60., 68. i 74. odgovor u *Lucidariju* iz *Petrisova zbornika* u: Amir Kapetanović, *Lucidarij iz Petrisova zbornika*, “Građa za povijest književnosti hrvatske”, Zagreb, 37 (2010), str. 1-32.

(⁵) Dunja Fališevac, *Hrvatska srednjovjekovna proza...*, cit., str. 81.

(⁶) V. te ulomke iz *Petrisova zbornika* u: Amir Kapetanović, *Lucidarij...*, cit., str. 25, 18.

(⁷) O tom v. u radu: Amir Kapetanović, *Toponimi u hrvatskim ‘Lucidarima’*, “Folia onomastica Croatica”, Zagreb, (2005) 14, str. 1-22.

(⁸) V. o tom u: Žan Delimo [Jean Delimeau], *Civilizacija renesanse*. Prev. Zo-

Cilj je ovoga rada opisati jezične značajke poznatih hrvatskih prijevoda *Lucidarija* i njihovih prijepisa te analizirati odnose između tih tekstnih svjedoka, koji ukazuju na povijesni put (povijest) prenošenja *Lucidarija* u hrvatskoj sredini, njihovu višestoljetnu recepciju („život“) u određenim krugovima i trajanje unutar/izvan srednjovjekovne epohe. To je, rekli bismo, prvi korak prema nekoj budućoj raščlambi tih hrvatskih prijevoda i njihova širenja prepisivanjem tijekom stoljeća na određenom prostoru, koja bi mogla uzeti u obzir također polisistemska teorija I. Even-Zohara⁹ ili slične prilagodljive teorije koje prijevodne tekstove proučavaju u sklopu određene kulture/društva kao dio određenoga semiotičkoga (otvorenoga i dinamičnoga) sustava. To bi bilo zanimljivo proučavati i s gledišta paralelnih tekstovnih tradicija jer su u hrvatskoj sredini bili prisutni prijevodi različitih *Lucidarija* iz oba rukavca (latinska i njemačka), ali su u hrvatske krajeve stigli posredno, preko talijanskih prijevoda Honorijeva latinskoga djela i staročeških prijevoda njemačke kompilacije.¹⁰ U ovom radu najprvo ćemo analizirati jezične značajke (i odnos) *Lucidarija* 1) u glagoljičnom *Sienskom zborniku* i u latiničnom prijepisu Gverina Tihića; 2) u *Petrisovu* i *Žgombičevu zborniku*; 3) ulomke *Lucidarija* iz petrogradske Berčićeve zbirke; 4) u Košćičićevim ulomcima prijepisa *Lucidarija*; 5) i u krčkim prijepisima iz 19. st. s osvrtom na nesačuvani Čeperićev prijepis teksta.

1. *Lucidarij u glagoljičnom Sienskom zborniku i u latiničnom prijepisu Gverina Tihića*

Lucidarij prema Honorijevu latinskom djelu poznat je u hrvatskoj književnosti u dvije verzije: stariji prepisan za Mihovila Sutića¹¹ vjerojat-

ran Stojanović. Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1989, str. 469.

⁽⁹⁾ Itamar Even-Zohar, *Polysystem Studies* (special issue of “Poetics Today”, 11 [1]). Duke University Press, Durham 1990; Itamar Even-Zohar, *The Position of Translated Literature Within the Literary Polysystem*, u: Lawrence Venuti, *The Translation Studies Reader*. Routledge, London i New York 2000, str. 192-197.

⁽¹⁰⁾ U kroatističkoj literaturi ne razlikuje se uvijek dovoljno jasno tekst Honorijeva djela i tekst (njemačke) kompilacije (pa onda tako ni njihovi odrazi u hrvatskoj književnosti), također se tvrdi netočno da je Tihićev prijepis *Lucidarija*, o kojem će biti riječi u ovom radu, objavljen tiskom 1533. godine, v. npr. Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti*, 1. knjiga. *Od početaka do Krbavske bitke 1493*. Biblioteka Antibarbarus, Aktant, Zagreb 1995, str. 182-184.

⁽¹¹⁾ Prema bilj. u rkp. na 45 listu.

no oko sredine 15. st.¹² glagoljicom u *Sienskom zborniku*, koji se čuva u Biblioteci Communale (sign. X.VI.13) u Sieni,¹³ i mlađi, nastao neovisno o spomenutom glagoljičnom, poznat prema latiničnom prijepisu notara Gverina Tihica Šibenčanina,¹⁴ koji je prepisivao *Lucidarij* u Zadru 1533.,¹⁵ jer je u tom gradu živio oko četiri godine dok je “uređivao službene tabularne knjige šibenske općine u vrijeme gradskih knezova kapetana Alojza Veniera (1532-34) i Andrije Grittija (1534-1537)”.¹⁶ Da se Tihic vratio u Šibenik početkom 1535., svjedoči u Tihicevim notarskim aktima njegova bilješka o povratku iz Zadra, i to ispred akta od 9. II. 1535. godine.¹⁷ Formalno se te verzije *Lucidarija* razlikuju po tom što je ona u *Sienskom zborniku* kraća i sadržava samo poglavlja 1.-23. i početak 24. poglavlja prve od ukupno tri Honorijeve latinske knjige *Lucidarija*, a verzija u Tihicevu prijevodu sadržava 94 poglavlja razdijeljena u tri knjige, kao i talijanski prijevod s kojim je Ivšić uspoređivao Tihicev prijepis.¹⁸ O odnosu tih dvaju prijevoda, s obzirom na

(¹²) František Pastnek (*Chrvatsko-hlaholsky rukopis Siensky*, “Věstník kr. č. společnosti náuk, třída filoz. hist. jazykozpytná“, ročník 1900, Prag 1901, str. 1-38) smatra da rukopis potječe iz prve pol. 15. st., a Ivan Milčetić (*Hrvatska glagoljska bibliografija*, I dio. *Opisi rukopisá*, “Starine JA”, Zagreb, 33, 1911, str. 241-242) smatra da je bliži sredini 15. st.

(¹³) Tekst je objavila latiničnom transliteracijom Anica Nazor, *Prijevod “Lucidara” Honorija Augustodunensisa u glagoljskom prijepisu*, “Godišnik na Sofijskija universitet Sv. Kliment Ohridski”, tom 89 (8) za 1997, Centar za slavjano-vizantijski proučavanja “Ivan Dujčev”, Sofija 2001, str. 85-112.

(¹⁴) Tekst je objavio latiničnom transkripcijom Stepan Ivšić, *Prijevod ‘Lucidara’ Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihica iz godine 1533.*, “Starine JA”, Zagreb, 42 (1949), str. 105-259. Izvornik je Tihiceva rukopisa zagubljen, ali postoji crno-bijela preslika koju je načinio S. Ivšić (čuva se u dijelu njegove ostavštine u Staroslavenskom institutu u Zagrebu).

(¹⁵) O mjestu (Zadar) i vremenu prepisivanja (1533.) Tihic sam svjedoči bilješkom u četiri dvostruko rimovana dvanaesterca na str. 29a. Još četiri Tihiceva dvanaesterca nalaze se na listu na koncu prve knjige (str. 36a), kada u njima komentira dovršetak prepisivanja prve i započinjanje prepisivanja druge knjige.

(¹⁶) Stjepan Ivšić, *Prijevod ‘Lucidara’...*, cit., str. 109.

(¹⁷) *Isto*.

(¹⁸) Neki su listovi propali: 1. list, na kojem je vjerojatno bila naslovnica i uvod, 12. list, na kojem je bio konac 7. i polovica 8. poglavlja, listovi 84.-86., na kojima je bio dio 89. poglavlja, 90., 91. i početak 92. poglavlja, list 89., na kojem je svršavalo posljednje 94. poglavlje.

njihove predloške, A. Nazor piše: “Najstariji hrvatski prijevod sačuvan je upravo u sienskom glagoljskom rukopisu i razlikuje se od prijevoda u latiničkom rukopisu Gverina Tihića, time i od talijanskog predloška s kojega je Tihićev doslovno preveden. Tihićev je tekst samo prijepis stratijega [starijega!] prijevoda koji je nastao prije 1533. god., ali se ne zna od koga. Naš glagoljski tekst također je samo prijepis starijega prijevoda kojemu još treba odrediti predložak. Sigurno je, međutim, da mu predložak nije mogao biti latinski rukopisni *Elucidarij* iz 13. st. izdan kod Migne (Patrologia, ser. Lat. 172, stup. 1109-1176).¹⁹ A. Nazor nije pretpostavila da je i ta verzija *Lucidarija* prevedena s talijanskoga, ali to je vjerojatno sudeći barem po čestotnim, doslovno prevedenim, glagolskim konstrukcijama (*dare + vedere, dare / fare + intendere*) i tvorbi komparativa (*più + pozitiv*), usp., primjerice, u *Sienskom zborniku: daj mi boļe razumiti* (49b)²⁰ i (...) *daj mi boļe razumiti i veće otvoreno* (52a) s iskazima *Daj mi to boļe razumiti* (21a) i *Nu učini da ti razumim veće otvoreno* (40b) u Tihićevu prijepisu (v. u Ivšića²¹ u paralelnom talijanskom tekstu: *Dammelo meglio a intendere; De fa che io t'intenda piu apertamente*), također u *Lucidariju* iz *Sienskoga zbornika* vrlo često svoj iskaz Učitelj počinje riječima *Dam ti viditi...* Tragovi talijanskoga predloška u starijoj verziji mogu biti i glagolski oblici (slaganje vremena) kao u iskazu: *I dobro vijaše da biše B(og) velike moći i velike mudrosti i pravdi* (42a), a slično je i u Tihićevu prijepisu (*Znaše li on, da Bog biše sa svom moćju...*, tal. *Se lui sapeva che dio era con tutta possanza...*²²). Ovim ulomkom teksta iz obaju vrela možemo oprmjeriti njihova međusobna velika odstupanja:

(¹⁹) Anica Nazor, *Prijevod "Lucidara"...*, cit., str. 86.

(²⁰) Primjere i citate iz vrela navodimo transkripcijom prema uvidu u rukopise s oznakama stranica ili s oznakama *recto* (a) i *verso* (b) folija jer smo, kolacionirajući objavljene transkripcije/transliteracije, utvrdili zatipke i ne posve točna čitanja izvornika. Na transkripciju primjera i citata odlučili smo se zato što nije lako bez konteksta protumačiti izvornu grafiju (npr. u latinici *kosa = koža, kosa?*) ili transliteraciju (*gospodin' = Gospodin ili Gospodiñ?*). Samo u iznimnim slučajevima (obično u bilješkama ispod teksta, kad je grafija bitna za razumijevanje ili raspravu) donosimo i izvorni latinični zapis ili transliteraciju glagoljičnoga teksta.

(²¹) Stjepan Ivšić, *Prijevod 'Lucidara'...*, cit., str. 154 i 184.

(²²) *Isto*, str. 136.

Sienski zbornik, 37b-38a

Učenik: Učiteљу, k(a)ko moremo razumiti da jedin sam B(og) je(st) v Trojici?

Uč(i)t(e)!: Gledaj dobro v sunci i v nem hoćeši poznati tri riči tre 1 v sl[n]ci. Prva rič je(st) sustancija jego, drugo je(st) s(vě)tlost jego, 3. teplota jeg[o].

I nijednim zako(no)m se ne more razlučiti jedno ot drugoga, zač da bi hotil razlučiti svetlost od sunca, to bi odjal s(vě)tlost sega svita, t(e)r ne bi bilo slnce zač slnce teplo je(st) skozi veliko grijanje ko obdan čini. Slnce moreš razumiti Ot(a)c, je(st) nega s(vě)tlost Sin, a nega teplota S(ve)ti D(u)h.

Učenik: Zač se zove B(og) i O(ta)c?

Učitel: Zač on je(st) studenac iskonni? ot svih riči s(vě)ta, a nega mudrost se zove S(i)n.²³

Tihíev prijepis, 2b

3. U: Kako mi jimamo razumiti da jest jedam sam u Trojstvu?

M: Ja ću ti dati priliku od riči vrimenih. Gledaj u sunce i viditi ćeš tri riči u nem, a jedno sunce, ča jest snutje, teplina i svitlost.

4. U: More li se razlučiti jedno od drugoga?

M: Ne, nikadar. I kako ti vidiš sunce da se ne more diliti teplina od svitlosti ni svitlost od tepline ni do snutja, neg vazda jesu skupa, tako po ta način Otac i Sin i Duh Sveti jesu tri kipi, a jedam sam Bog, i vazda stoje skupa brez razdiženja. Po snutju more se razumiti Otac, po svitlosti Sin, po teplini Duh Sveti.

5. U: Zač se zove Otac?

M: Jere se on zove istočnik i početak od svih riči, i negova mudrost jest zvana Sin.²⁴

Uz transliteraciju *Lucidarija* iz *Sienskoga zbornika* A. Nazor navodi nekoliko njegovih bitnih jezičnih značajki: uporabu crkvenoslavizama kao što su glagolski oblik 2jd. prez. s nastavkom *-ši*, glagolski oblici u 3. licu prez. s dočetnim *-t*, nesažete pridjevske oblike. Tomu treba ipak pridodati: hrvatski oblici u 2jd. prez. češći su i postoje dublete (*hoćeši* 37b / *hoćeš* 55b, *imaši* 38b / *imaš* 52a), a osim glagolskih oblika za 3. lice s dočetnim *-t*, potvrđeni su također oblici bez dočetnoga *-t* (*budet* 37a / *bude* 37a) te sažeti i nesažeti pridjevski oblici (*dobra* 48a / *dobraja* 45b). Crkvenoslavenski glagolski oblici na *-ši* i *-t* javljaju se kao obilježje jezika višega stila i u onodobnim latiničnim starohrvatskim tekstovima s malo crkvenoslavenskoga infiltrata. Nazor ističe također neke starije fonološke značajke (što su podjednako moguće u vrijeme nastanka *Lucidarija* iz *Sienskoga zbornika* i u književnim tekstovima u kojima prevladava crkvenoslavenska i u kojima dominira čakavska

⁽²³⁾ Ulomak je transkribiran prema izvorniku i prema transliteraciji A. Nazor. Ispravljene su pisarske pogreške i ne komentiraju se razlike prema objavljenoj transliteraciji.

⁽²⁴⁾ Ulomak je preuzet prema transkripciji S. Ivšića i kolacioniran s izvornikom.

jezična komponenta), kao što su pretežitost slogotvornoga /l/ (npr. *sunca* 38a / *slnce* 38a,²⁵ ali uvijek *jabuka* 57b) i dvojinjski oblici (npr. *slncema* 45a, *bista* 48b). Osobito su vrijedna njezina zapažanja leksema koji su rijetko ili nikako potvrđeni u drugim izvorima: *dobitak* (= 'stoka'), *godě* (= 'ili'), *krmsati* (= 'oklijevati'), *okrišil* (= 'šator'), *onagda* (= 'onda'), *ozojan* (= 'prevelik'), *pokazan* (= 'znamenje'), *potrenje* (= 'trvenje'), *snesti* (= 'pojesti'), *paut* (= 'pauk'), *skvrnoba* (= 'nečistoća, grijeh'), *vzda* (= 'svugdje'), *tameć* (= 'samo'), *odgribati se* (= 'uzdržavati se').²⁶

A. Nazor istakla je da se u glagoljičnom *Lucidariju* defonologizirani fonem jat odrazio "ekavsko-ikavski" s pretežitim ikavskim refleksima u leksičkim/korijenskim morfemima,²⁷ pa je na temelju analize tih refleksa, zapisa toponima *Gvoznica* iz bilješke na 59b u *Sienskom zborniku* i s obzirom na rezultate analize refleksa fonema jat u *Koluničevu zborniku* zaključila da je "tekst mogao biti prepisan negdje na ličkom prostoru [...]".²⁸ Na refleksu fonema jat u gramatičkim morfemima nije se Nazor osvrnula, iako je to za precizno određivanje dijalektne podloge bitna informacija, pa njezin osvrt treba dopuniti podacima o gramatičkim morfemima u kojima nalazimo ikavski odraz fonema jat (npr. Ljd. sva tri roda: *pakli* 58b, *pismi* 41a, *strani* 45b). Dublete u Ljd. s. r. (*nebe* 46b / *nebi* 42a, *dreve* 55a / *drevi* 57b) mogu se objasniti kao kolebanje u nastavku negdašnje konsonantske promjene (-e) i glavne promjene (-i < -ě). U oblicima osobnih zamjenica također je ikavski re-

(²⁵) Dok je u *Lucidariju* iz *Sienskoga zbornika pln* 53a / *puni* 41b (jedanput i grafija *puln* 41b), u mlađem Tihičevu prijepisu *Lucidarija* uvijek je *pun* (npr. 16b), a to bismo i očekivali za tekst prepisan u 16. st.

(²⁶) O tim leksičkim potvrdama v. i poseban prilog: Anica Nazor, *Primjeri arhaičnih i rijetkih riječi u dosad nepoznatom glagoljskom tekstu Lucidara*, "Filologija", Zagreb, 24-25 (1995), str. 285-289.

(²⁷) Kao ekavske navodi: *besěd-*, *bolě-*, *cvět-*, *čřěv-*, *děv-*, *děl-*, *děl-*, *krěp-*, *měs-*, *těh-*, *těl*, *věk-*, *věr-*, *zvězd-*, a pretežno su ekavski: *drěv-*, *grěh-*, *věd-*. Treba upozoriti da Nazor nije dala potpun popis jer smo uočili da nije registrirano npr. ekavsko: *běg-*: *otbegoše* 56b, *čěsar-*: *ces(a)ru* 53a, *kolěn-*: *kolene* 50a, *pogiběl-*: *pogibel* 42a, *srěd-*: *posrede* 41b, *vět-*: *svećaše* 50b, *větr-*: *vet(a)r* 45b i ikavsko/ekavsko *děl-*²: *razdiliti* 39b / *ra(z)deliti* 45b, *lět-*: *liti* 47b / *leto* 39b, *svět-*: *svital* 41b / *presvetla* 53a. Nazor navodi ekavske realizacije *děl*¹-, ali zbog potvrde *nediļa* (39b), *děl*² pripada drugoj, ikavsko/ekavskoj skupini.

(²⁸) Anica Nazor, *Prijevod "Lucidara" ...*, str. 88.

fleks (Djd. *sebi* 48a), ali postoje i dvojnosti (Djd. *tebe* 43b / *tebi* 37b). Budući da se A. Nator poziva na podatke o jatu iz *Korizmenjaka* iz *Kolunićeva zbornika* koje je iznio S. Damjanović, treba reći još da u tom tekstu u gramatičkim morfemima Ljd. m. i s. r. prevladava ikavski refleks (nekoliko je ekavskih). Što se tiče gramatičkoga morfema *-eh* u oblicima lokativa množine, u *Lucidariju* iz *Sienskoga zbornika* to je rijetka pojava i dolazi samo u tri potvrde (*dneh* 40a, *dareh* 54a, oblik L = G *zapovedeh* 47a) u kojima nije riječ o *-eh* < *-ěh* (kao u rijetkim primjerima iz *Korizmenjaka*²⁹), nego o gramatičkom alomorfu negdašnje i-deklinacije muškoga i ženskoga roda, po kojoj su se navedene imenice sklanjale, odnosno pod čijim je utjecajem bila jedna od njih (*dar*) još od vremena staroslavenskih kanonskih tekstova. Tri primjera s nastavkom *-eh* < *-ěh* u Tihićevu prijepisu prijevoda *Lucidarija* u istom padežu i broju nalazimo u dviju imenica s. r. (*srceh* 28b, *nebeseh* 83b), a nastavak *-eh* ima i imenica i-deklinacije ž. r. (*ričeh* 81b). Tihićev prijepis u gramatičkim morfemima ima ikavski refleks, a u leksičkim pretežito ikavski odraz jata (čak i hiperikavizam: *vičerná* 40b) s nekoliko dubleta (npr. *bolezni* 15a / *boliznivi* 29a, *celu* 21a / *cilovito* 32a, *grešnike* 80a / *grih* 16b, *kolina* 72b / *kolenih* 78b, *mesto* 4b / *misto* 4b, *neposredno* 37a / *sridni* 70a, *telesno* 3b / *tilo* 4b, *priľubodevstva* 67a / *priľubodivstvo* 18b) i samo nekoliko ekavskih oblika (npr. *cesar* 22a, *nevestice* 48a, *pogibel* 18a, *verovati* 5a, *zavećal* 29b, *zled* 19b).

I starija (*LuS* = *Lucidarij* iz *Sienskoga zbornika*) i mlađa tekstna verzija (*LuT* = *Lucidarij* iz *Tihićeva prijepisa*) sadržavaju zamjenicu *ča* (*LuS*: *ča* 37a, genitiv *česa* 44b, uz *čto* 39a; *LuT*: *ča* 6a, genitiv *česa* 55a), u objema se ostvaruje tzv. puna vokalnost čakavskoga tipa (ona je, uz dublete, izraženija u starijoj inačici nego u mlađoj (npr. *LuS*: *mani* 39b, *kadi* 48b / *kade* 40a uz *gdi* 38b, *zaloga* 45b / *zli* 48a; *LuT*: *zali* 38b / *zli* 16b, samo *meni* 65a / *mni* 26b i samo *gdi* 16b). Odraz je starohrvatskoga šva u jakom položaju i sekundarnoga šva uvijek /a/ (*LuS*: *studenac* 38a, *djaval* 48a; *LuT*: *konac* 57a, *mudar* 52a). Odraz stražnjajezičnoga nazalnoga samoglasnika /q/ uvijek je /u/ (*ruci* 48b, *muž* 42b), a odrazi prednjejezičnoga /e/ jesu ili /e/ (*LuS*: *pameti* 45b; *LuT*: *pamet* 35b) ili /a/ (iza /j/, /č/, /ž/), premda je ta postpalatalnom pozicijom uvje-

⁽²⁹⁾ Prema: Stjepan Damjanović, *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Matica hrvatska, Zagreb 2008, str. 266-267.

tovana čakavska realizacija nekonsekventna u objema verzijama (*LuS*: *prijati* 51b / *prijeti* 44a, *počati* 37b / *čeda* 47a; *LuT*: *prijati* 64a, *počatnik* 5b / *začeto* 48a, *žaju* 41b / *žeju* 25a). Devokalizaciji slogotvornoga /r̥/ u glagoljičnoj inačici nema nikakva traga, a u Tihićevu latiničnom tekstu na mjestu /r̥/ zatječemo najčešće sekvenciju <ar> i <r>, rijetko i <er> (npr. *čarn* 9a / *črn* 38a, *zverhu* 81b), pa se može pretpostaviti da takvi zapisi vjerojatno zrcale devokalizaciju slogotvornoga /r̥/. Iz glagoljične grafije starije verzije ne može se doznati ništa o mogućem protetskom *j*- ispred /i/ (npr. *imit* 48a), ali u Tihićevu prijepisu brojne su potvrde *j*- u različitim riječima (npr. *jimamo* 2b, *jistina* 3a). U glagoljici *Lucidarija* u *Sienskom zborniku* ogleđaju se nedvojbene potvrde neizmjenjenoga prefiksalnoga *v*- (*vlizli* 47a), ali i prijedloga *va* i *v* te izrazno jednačenje prijedloga *s* (< 's') i *s* (< 'iz') > *z* (*z dobrim* 45b, *z raja* 48b) uz potvrde prijedloga *iz* (47b). U Tihićevu latiničnom prijepisu potvrđeno je i *va* (26b) i *v* (65b)³⁰ i *u* (2a), kao i prijedlozi *s* i *z* (*s kosami* i *z bradami* 75b)³¹ te *iz* (15a). U dvjema verzijama *Lucidarija* nema primjera za promjenu završnoga slogovnoga /l/ > /o/ ili /a/ ili /ø/.³² U objema inačicama nalazimo samo staru osnovu *tepl*- (*LuS*: *teplo* 38a; *LuT*: *teplo* 17b), samo *grob* (*LuS*: *grobě* 58a; *LuT*: *grob* 52b) i /re/ umjesto /ra/ u riječima tipa *kresti* i *rest*i (*LuS*: *restu* 48a / *rasti* 47b; *LuT*: *rest*i 44a, *pokrel* 71b). Dok u glagoljičnoj inačici ne nalazimo apokope i afereze, u Tihićevu prijepisu takve su pojave rijetke, premda ipak potvrđene (npr. apokopa: *čin* ' 10a, afereza: *'noj* 16b). U objema verzijama ima primjera za sažimanje (*LuS*: *svojem* 39a / *svom* 39a; *LuT*: *svojim* 25a / *svoga* 6b). Postoji samo jedna potvrda naveska *-e* u starijoj glagoljičnoj verziji u obliku ljd. zamjenice (*onime* 47a, uz *onim* 32b), a u Tihićevu prijepisu nalazimo u ljd. zamjeničko-pridjevске deklinacije navezak *-u* (*svomu* 5a). Što se tiče kontinuant **t'*, **d'*, **st'* – **sk'* svi su ostvaraji u skladu s čakavskim fonološkim sustavom u objema verzijama (*LuS*: *noć* 58a, *porojen* 48b, *iščet* 48a; *LuT*: *noć* 68b, *potvrjeni* 12a, *dopušća* 56b), a u Tihićevu prijepisu ima-

(³⁰) To /v/ potvrđeno je u grafiji <v> (<u> je ambivalentno jer može označivati i /v/ i /u/.

(³¹) U Tihićevoj latiničnoj grafiji uglavnom je <z> = /z/, a /s/ i /z/ slabo se grafijski razlikuju (Tihić oba fonema bilježi znakovima <s>, <sc> i geminatom <ss>).

(³²) Teško je reći na temelju jedine potvrde da *-l* > *-u* u zapisu *pogibeu* (< *pogibel*) jer to lako može biti prepisivačka omaška (kojih ima dosta).

mo potvrdu za /žj/ < */zd'/ (*ne dažji* 17b). U glagoljičnoj verziji potvrđeno je i domaće -pv- (*upvanje* 56b) i /f/ u osobnim imenima nehrvatskoga podrijetla (*Rafael* 41b) i prijelaz /f/ > /p/ u prilagodbi posuđenica (*pariseji* 56b), a u Tihića je uvijek samo /f/ (*ufanje* 33a, *fariseji* 26b). Skupina hv- (*LuS*: *hvalu* 46a, *LuT*: *hvaliti* 34b) i fonem /x/ zastupljeni su u objema inačicama (ali *LuS*: *oću* 37b). Sporadičan je tzv. rotacizam *že* > *re* (*LuS*: češće *more* 43a / rjeđe *može* 45b; *LuT*: uglavnom *more* 61b / jedanput *može* 20a). I glagoljična i latinična verzija *Lucidarija* nedosljedno provode drugu palatalizaciju, na primjer, u oblicima N ili L imenica ili pridjeva (*LuS*: Nmn. *druzi proroci* 47b, Ljd. *jabuki* 48a, Ljd. *velici blazi* 43a, Ljd. *veliki* 43a; *LuT*: Nmn. *koliki* 10b / *kolici* 64b). U starijoj nema, a u mlađoj verziji ima potvrda za prijelaz dočetnoga -m > -n (*LuT*: *razumin* 10b). Osim uobičajene asimilacije na granici riječi *š nim* (npr. *LuS*: 42a; *LuT*: 24b) treba istaknuti očuvanost starih suglasničkih skupina *čl-* i *čr-* (*LuS*: *čl(ově)k* 54b, *črvi* 46a; *LuT*: *človik* 5a, *črni* 38a / *čarn* 9a) te potvrde u starijoj verziji za suglasničke skupine -*čt-* (*čto* 45b) i -*ht-* (< *kt*) (*nohti* 45a). Za -*ht-* u *nihče* (*LuS*: 52b) pretpostavlja se razvoj *niktože* > *nihtože* > *nihtže* > *nihtše* > *nihče*. U starijoj verziji nema metateze suglasnika u skupini *vs-* > *sv-* (*vse* 40b), što se može pripisati jezičnoj konzervativnosti i dodiru s crkvenoslavenskim, ali i podrijetlu starije inačice, koje je bilo sjevernije srednjočakavsko od mjesta nastanka Tihićeva prijepisa, u kojem nalazimo i *vs-* i *sv-* (*vsih* 53a / *svih* 2b).

Izdvojmo i nekoliko relevantnih podataka o imeničkoj sklonidbi. U starijoj verziji nalazimo nastavak -i (< -y) Gjd. nepalatalne deklinacije (*ženi* 44b) i -e (< -e) palatalne deklinacije (*voñe* 46a) imenica ž. r., a kolebanje *Devi* (51b) / *Deve* (52b) ukazuje na probijanje opreke nastavaka palatalne i nepalatalne paradigme u jezičnoj podlozi starije, glagoljične inačice. U Tihićevu prijepisu u Gjd. ž. r. nema traga opreci po nastavku s obzirom na (ne)palatalnu osnovu jer je nastavak -e (*slame* 78b : *zemlje* 83b). Među potvrdama za Ljd. imenica m. i s. r. u *Lucidariju* iz *Sienskoga zbornika* djelomično je zadržana opreka nastavaka s obzirom na palatalnost osnove jer je kadšto fonem jat u nastavku nepalatalne osnove dao /e/ (*zapade* 39a uz *Rimi* 53a i *raji* 47b). U istom padežu oba roda nalazimo i mlađi nastavak -u (*gradu* 53a, *Ejuptu* 54a) i dublete tipa *sviti* (37a) / *svitu* (53b). U Tihićevu je prijepisu prevladalo -u (*gradu* 72b, *svitu* 22a). U Ijd. imenica ž. r. u glagoljičnoj ver-

ziji nalazimo starije *-u* (*dobrotu* 37b, *gospoju* 48b), a u latiničnoj mlađe *-om* (*verom* 33b, *dobrotom* 2a), ako ne računamo imenice i-deklinacije koje u objema verzijama imaju uvijek *-ju*. U Nmn. neke imenice m. r. imaju nastavak *-e* i u starijoj i u mlađoj verziji (*LuS: h(rst)jane* 53b; *LuT: krstjane* 45b, *popove* 33b, uz *popovi* 26a). U Gmn. nekoliko je nastavaka: najčešći i općečakavski nastavak u sva tri roda u objema verzijama jest *-o* (*LuS: apust(o)l* 59a, *čudes* 53b, *besed* 37b; *LuT: obraz* 35a; *zrn* 31b, *ptic* 75b), u m. i s. rodu srednjočakavsko i južnočakavsko *-ov/-ev* (*LuS: činov* 57a; *LuT: stablov* 6a, *kraļev* 23a) i vrlo rijetko *-i* (*LuS: pariseji* 57a; *LuT: muži* 56b) i *-ih* (*LuS: vladanjih* 53b; *LuT: anjelih* 9a). U Amn. m. r. javlja se uz noviji (*-e*) i stariji nastavak *-i* (< *y*) u imenica s nepalatalnom osnovom (*LuS: grešniki* 56a / *grihe* 55a; *LuT: grišnici* 32b / *grišnike* 37a, *grisi* 27b / *grihe* 67a). Ako su potvrđeni oblici u Nmn. imenica ž. r.: *ženi* (41a) / *žene* (42a), može se pretpostaviti da je u starijoj verziji isto vrijedilo i za Amn. Padežni oblici u DLI mn. nisu sinkretizirani: Dmn. *-om/-em* u m. i s. r. i *-am* u ž. r. (*LuS: anjelom* 41a, *mužem* 41a, *ženam* 41a; *LuT: apustolom* 28a, *prijateļem* 71b, *zlobam* 34b), Lmn. m. i s. r. (*LuS: gresih* 51a, *n(e)besih* 44a; *LuT: grisih* 32a, *mistih* 82a), Lmn. ž. r. *-ah* (*LuS: stranah* 54a; *LuT: mukah* 54b), a nastavak *-eh* već smo komentirali pisavši o refleksima fonema *jat*. U Imn. nastavak m. i s. r. obično je *-i* (*LuS: ap(usto)li* 58b; *LuT: anjeli* 8b, *slovi* 13b), vrlo rijetko u starijoj inačici nalazimo *-mi* podrijetlom iz stare u-deklinacije (*LuS: činmi* 38b) ili je riječ o nastavku imenica koje su se sklanjale po i-deklinaciji (*ļudmi* 53b). U Tihicevu prijepisu potvrđene su imenički oblici Imn. ž. r. (*mukami* 66b, *rukami* 13a).

Imenički oblici dvojine vezani su uz broj dva ili dio tijela u paru (npr. *LuS: Gdv. očiju* 47b, *Ddv. očima* 39a, *Ddv. slncema* 45a, *Adv. ruci* 47a, *Idv. rukama* 45b, *Idv. ričma* 44b, usp. u *LuT: Gdv. očiju* 15b, ali: *Gmn. ruk* 34a, *Imn. rukami* 13a), a uz brojeve tri i četiri, kao i u današnjoj čakavštini, dolazi oblik množine u objema verzijama (npr. *LuS: Nmn. tri kraļi* 53b, *Gmn. trih vladanjih* 53b, *Dmn. trim zakoni* 51a, *Imn. četirimi stupi* 37b; *LuT: Nmn. tri kraļi* 23b, *Gmn. četirih elementov*). Važno je zabilježiti i neke oblike imenica i-deklinacije: *ļjudi* (*LuS: Dmn. ļudem* 37a, *Imn. ļudmi* 53b; *LuT: ļudem* 5a, *Imn. ļudih* 54a), *dan* (*LuS: Gjd. dne* 58a, *Lmn. dneh* 40a; *LuT: Gjd. dne* 28b; *Ijd. dnem* 46b), *rič* (*LuS: Dmn. ričem* 57b, *Idv. ričma* 44b; *LuT: Lmn. Ri-*

čeh 81b). U glagoljičnoj verziji nalazimo i starije oblike imenica koje su pripadale tzv. konsonantskim promjenama, a oblici su realizirani očito pod crkvenoslavenskim utjecajem (npr. *LuS*: Gjd. *vrimene* 49a, *slov[e]sem* 39b, usp. *LuT*: Gjd. *vrimena* 4a).

Po imeničkoj deklinaciji dekliniraju se neodređeni pridjevi i zamjenice u neodređenim oblicima, a vrijedno spomena jest nastavak *-i* u objema verzijama u oblicima DLjd. ž. r. (*LuS*: *c(ěsar)ovi* 53b; *LuT*: *ńegovi* 5a, *Isuhrstovi* 23b). Među nastavcima zamjeničko-pridjevske deklinacije posebno je zanimljivo prepletanje različitih crkvenoslavenskih i hrvatskih nastavaka u starijoj verziji u GAjd.: *-ago / -ogo / -oga, -ego / -ega* (*večnago* 47a / *togo* 47b / *toga* 37a, *jego* 39a / *ńego* 49b / *ńega* 37b), koji se kadšto kombiniraju u sintagmama tipa *navlašćnoga svojego* (45b). U Tihićevu prijepisu gramatički su morfemi hrvatski u GAjd. *-oga / -ega* (*duhovnoga* 13a / *našega* 66a). Od ostalih značajki treba spomenuti nastavačni morfem *-ej* u riječi s palatalnom osnovom u DLjd. ž. r. (*većej* 45a, *mojej* 37b).

Među glagolskim oblicima najočitija je razlika između dviju verzija u prezentu jer u starijoj glagolski oblici u ljd. imaju nastavak *-u* (*čuju* 56a, *proslavljaju* 37b, *prošu* 46b) osim nekoliko glagola s ništičnim tematskim morfemom, koji u ljd. prezenta oduvijek imaju *-m*, i oblika *razumejem* (47b), a u Tihićevu prijepisu prezentski su oblici jezično “pomlađeni” (*molim* 2a, *odgovaram* 75b, *čujem* 2a). Obje se verzije razlikuju i po utjecaju crkvenoslavenskoga u obliku 2jd. (u starijoj kadšto *-ši*) i 3. lica (u starijoj s dočetnim *-t*). Kao karakteristiku mlađe verzije možemo navesti i 3mn. s nastavkom *-aju* u glagola tipa *umirati* i *slagati* (*umiraju* 75a, *slagaju* 83b). Preteritalni oblici u objema inačicama obilno su zastupljeni, a među oblicima treba izdvojiti: 1mn. imperf. *imihomo* (57a) u starijoj i *bihomo* (24a) u mlađoj inačici te aoristni oblik 3dv. *bista* (48b) u starijoj inačici. Perfekt je također obilno zastupljen u objema verzijama. Od složenih glagolskih oblika treba istaknuti da se dvije verzije *Lucidarija* razlikuju po tvorbi kondicionala I. – u starijoj redovito oblicima: *bim, bi, bi...* + glagolski pridjev radni (*hotil bim* 45a), a u mlađoj latiničnoj uvijek oblicima: *bih, bi, bi...* + glagoljski pridjev radni (*hotil bih* 5a). Kondicional I. u starijoj verziji ima pomoćni glagol tipičan i za veći dio današnje čakavštine,³³ premda bi se ti

⁽³³⁾ U knjizi Josipa Lisca, *Hrvatska dijalektologija, 2. Čakavsko narječje*. Golden

oblici kondicionala mogli protumačiti i kao crkvenoslavenski udio u tekstu. Postoje u dvjema verzijama i potvrde kondicionala II. (*LuS*: *bi bili jili* 47a; *LuT*: *bi bili rekli* 29a). U tvorbi futura nalazimo: *hotěti* + infinitiv (*LuS*: *oću tajati* 37b, *hoćeši poznati* 37b, *hoće prijati* 51b; *LuT*: *nete izgubiti* 75b, *će reći* 26a), s tim da u starijoj verziji nema enklitičkoga oblika pomoćnoga glagola osim uz negaciju (*neće biti* 37b); svršeni oblik glagola *biti* + infinitiv / gl. prid. radni (*LuS*: *budeš viditi* 42b; *LuT*: *bude zaslužil* 43a), s tim da u starijoj verziji postoji jedna potvrda koja se prema obliku zapsanoga pomoćnoga glagola čini kao osamljeni kajkavski infiltrat (*buš razumiti* 40a), ali u kajkavskom se futur izriče svršenim prezentom pomoćnoga glagola *biti* ili se tvori pomoćnim glagolom *biti* i glagolskim pridjevom radnim, a ne infinitivom, pa taj oblik upućuje na dodir ove tekstne inačice s prijelaznim kajkavsko-čakavskim područjem.³⁴

Usporedbom fonološko-morfoloških značajki u prijepisima analiziranih dviju verzija *Lucidarija* raskrivaju se mnoge jezične podudarnosti, a među važnijim razlikama treba izdvojiti: mlađa je verzija (*LuT*) ikavska uz nekoliko ekavizama u leksičkim morfemima, a u starijoj (*LuS*) ostvaruje se isključivo ekavski refleks u nekim leksičkim morfemima i kadšto u gramatičkim morfemima; *LuT* nema *kadi/kade* kao starija inačica, nego tipično južnočakavsko *gdi*; u *LuS* postoji samo jedna potvrda naveska *-e* u ljd. m. r., a u mlađoj navesak *-u* ljd. m. r. zamjeničko-pridjevske deklinacije; u *LuS* ostvaruje se i *-pv-*, /f/ i /p/ < /f/, a u *LuT* samo /f/; u *LuT* kadšto dočetno /m/ prelazi u /n/, a u *LuS* to se ne ostvaruje; u *LuS* nema metateze suglasnika u skupu *vs-*, što je u *LuT* obilno potvrđeno; u *LuS* razvidna je opreka nastavaka prema palatalnosti osnove u ljd. m. i s. r. (*-e* < *-ě* / *-i*) uz iznimno *-u*, a u *LuT* prevladao je taj nastavak; u *LuS* postoji opreka nastavaka po palatalnosti osnova u Gjd. ž. r. i javlja se stariji nastavak *-u* u oblicima ljd. ž. r. imenica; u *LuS* miješaju se crkvenoslavenski i hrvatski nastavci Gjd. zamjeničko-pridjevske sklonidbe, a u *LuT* nalazimo samo hrvatske; u *LuS* nastavak je ljd. prez. *-u*, a u *LuT* novije *-m*; gramatički crkvenoslavizmi (2jd. prez. *-ši*, 3 jd. i mn. prez. dočetno *-t*) potvrđeni su samo

marketing i Tehnička knjiga, Zagreb 2009, str. 17, takav kondicional naveden je kao jedna od dvadesetak karakterističnih značajki čakavskoga narječja.

⁽³⁴⁾ V. o tom u: Amir Kapetanović, *Dijatopijske varijacije starohrvatske književne čakavštine*, "Hrvatski dijalektološki zbornik", Zagreb, 18 (2013), str. 166-167.

u *LuS*, a *LuS* i *LuT* razlikuju se po obliku pomoćnoga glagola i u tvorbi kondicionala. Kad se navedene razlike sagledaju, može se zaključiti da se u *Lucidariju* iz *Sienskoga zbornika* ogledaju sjevernije srednjočakavske i starije jezične značajke, a crkvenoslavizmi su u toj starijoj verziji brojniji.³⁵ Te su razlike između dviju verzija *Lucidarija* uvjetovane stoljetnim razmakom, jezičnostilskim uzusima, odnosom prema inojezičnim predlošcima³⁶ i područno suženim (karakterističnim) jezičnim značajkama u podlogama književnojezičnoga izraza.

2. Lucidarij u Petrisovu i Žgombićevu zborniku

Drugu skupinu hrvatskih prijevoda *Lucidarija* čine prijepisi prijevoda staročehskih prijevoda njemačke kompilacije, u *Petrisovu (LuPz)* i *Žgombićevu (LuŽz)* zborniku. Da je staročehski prijevod preveden s njemačkoga, svjedoče očuvani germanizmi (prevedenice) i u hrvatskim prijevodima (uporaba glagola *ležati* prema njem. *liegen*³⁷ i pridjeva *star* prema njem. *alt*³⁸), što je 1902. uočio I. Milčetić. Da je riječ o neizravnom prevođenju sa staročehskoga, svjedoče bohemizmi (npr. *gudba* = 'glazba') u najstarijim prijepisima nesačuvanoga prvotnoga hrvatskoga prijevoda (u *Petrisovu zborniku*,³⁹ dvama ulomcima iz petrogradske Berčićeve zbirke⁴⁰ i u *Žgombićevu zborniku*⁴¹).

⁽³⁵⁾ U *LuT* malo je crkvenoslavizama, ali zanimljivo je da u njemu kadšto stoji crkvenoslavizam ondje gdje u *Sienskom zborniku* stoji hrvatska riječ (npr. v. u citiranom ulomku *istočnik : studenac*).

⁽³⁶⁾ U Tihićevu prijepisu brojniji su romanizmi (talijanizmi) nego u starijoj verziji, ali i u starijoj su prisutni, npr. *kuntentati se, tentacion, natura, sustancija, superbija*.

⁽³⁷⁾ Na primjer, u *LuPz: I poli Dunaj takoj leže veliki gradi...* (201a), u *LuŽz: Poli Rajnu leže silni gradi...* (17a).

⁽³⁸⁾ Na primjer, u *LuPz: Kada Měsec bude dvě nedě(ł)e star...* (205a), u *LuŽz: Kada mesec bude dve nede(ł)e star...* (21a).

⁽³⁹⁾ O paleografskim i drugim značajkama v. opis *Petrisova zbornika* u: Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, "Djela JAZU", Zagreb, 51 (1960), str. 355-359.

⁽⁴⁰⁾ Opise tih fragmenata koje je Berčić dobio u Glavotoku na Krku v. u Svetlana O. Vialova, *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci. Opis fragmenata*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Ruska nacionalna biblioteka - Staroslavenski institut, Zagreb 2000, str. 66, 70-71. Uz opis objavljen je i poseban svezak u kojem su faksimili petrogradskih Berčićevih fragmenata.

⁽⁴¹⁾ Ćirilichnu transliteraciju objavio je Ivana Milčetić, *Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika*, III. *Hrvatski lucidar*, "Starine", Zagreb, 30 (1902), str.

Prijepis *LuPz* nastao je 1468. godine, a *LuŽz* oko 1540. godine. Premda je *LuPz* nastao prije *LuŽz*, moramo se ipak složiti s Milčetićevim mišljenjem da je *LuŽz* stariji,⁴² odnosno bliži zajedničkom prototekstu tih obiju inačica nego inačica zapisana u *LuPz*. Spekulacije o tom kako je došlo do kontakta hrvatskoga glagoljaša sa staročeškim tekstom ostavit ćemo za sada po strani. Milčetić je tvrdio da u *LuPz* nedostaje dio teksta *Lucidarija*, ali je V. Štefanić prilikom opisa zbornika razjasnio na kojim se sve listovima toga zbornika nalaze dijelovi *Lucidarija*.⁴³ Mjesto nastanka *Petrisova zbornika* nije poznato (pronađen je u Vrbniku na otoku Krku u obitelji *Petris*, po kojoj je i dobio naziv), pretpostavlja se da je to bilo “na čakavskom području južno od Kupe, kuda je dopirao intenzivan utjecaj kajkavskog dijalekta i gdje je u pogledu fonacije ê vladalo dvojstvo”.⁴⁴ Kad je riječ o glagoljaškim zbornicima, moramo imati na umu da se ne moraju poklapati mjesto pronalaska zbornika, mjesto prepisivanja zbornika i mjesto nastanka (među)predložaka s kojih su se tekstovi u zbornike prepisivali i uvezivali.

Žgombićev zbornik dobio je I. Milčetić od gvardijana franjevačkoga samostana sv. Marije Magdalene u Dubašnici (Portu) na Krku te je po tom gvardijanu i čitav zbornik dobio naziv. *Lucidarij u Žgombićevu zborniku* (11-23b) pripada drugoj, B-partiji zbornika sastavljenoga od tri rukopisa. Tomu su drugomu dijelu zbornika listovi datirani prema vodenim žigovima oko 1547., odnosno 1538.-1561.,⁴⁵ a Štefanić

257-334. Opis zbornika v. u: Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, II. dio. *Zbornici različitog sadržaja, regule i statuti, registri, varia, indeksi, album slika*. JAZU, Zagreb 1970, str. 40-45.

(⁴²) Ivan Milčetić, *Prilozi za literaturu...*, cit., str. 288.

(⁴³) Prema novijoj paginaciji (arapskim brojevima na donjem rubu stranice) tekst počinje na 196b, nastavlja se na 164a-165b, potom na današnjem 197a-b, 198a-b (koji je pisala druga, mlađa ruka) i dalje sve do konca 208b. Latiničnom transkripcijom tekst je izdan u: Amir Kapetanović, *Lucidarij...*, cit., str. 1-32.

(⁴⁴) Eduard Hercigonja, *Prilog istraživanju ikavsko-ekavske zakonitosti u čakavstini 15. stoljeća (na građi iz Petrisova zbornika iz god.1468.)*, “Radovi Zavoda za slavensku filologiju”, Zagreb, 18 (1984) [= 1983], str. 38-39. Kajkavizmi u glagoljaškim zbornicima nisu morali biti uvijek odraz dijalektne sredine u kojoj nastaje zbornik, dodira čakavskih i kajkavskih govora na terenu, nego su se prenosili iz teksta u tekst ili su se hotice unosili u čakavske tekstove, o tom v. Stjepan Damjanović, *Jezik otačaski*. Matica hrvatska, Zagreb 1995, str. 63-81.

(⁴⁵) Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, cit., str. 40.

smatra da je pisan najkasnije oko 1540. godine.⁴⁶ O jeziku zbornika Štefanić zaključuje: “Jezik u njem nije jedinstven, u stvari je to čakavsko-ekavsko narječje s primjesama crkvenoslavenskima i kajkavskim, a posebno se ističu ostaci češkog jezika. [...] Jezične, posebno leksi-kalne osobine (kao što su riječi: *dežela* 39, *žeplo* 47, *madlo* 75, *vlhkost* 75) vode na čakavsko-kajkavsko granično područje, možda i u Istru”.⁴⁷ U općem uvodu o jezičnim karakteristikama zbornika napisao je da “u pogledu refleksa ‘jata’ vlada ikavsko-ekavski refleks s prevagom ekavskog”.⁴⁸ Na temelju navedenih primjera koje je Štefanić uzeo iz *Lucidarija* ne može se *Žgombićev zbornik* pouzdano i precizno locirati jer ne znamo dokle su nekoć u čakavštinu prema jugu išle pojedine izoglose zajedničke slovenskim, kajkavskim i sjevernočakavskim govori-ma. Navedeni primjeri potvrđeni su u čakavskim književnim tekstovi-ma, pa je tako *dežela* (*dežeļa*) potvrđena u pisaca zadarsko-šibenskoga kruga (npr. Zoranić, Baraković, Mrnavić), germanizam *žeplo* (tj. *žveplo*) potvrđen u glagoljaškim zbornicima 15. st. u kojima nema kajkavizama (npr. M. S. Can. Lit. 414 iz Bodlejanske knjižnice u Oxfordu), *madlo* je bohemizam preuzet iz češkoga predloška,⁴⁹ ali mogla bi to biti i stara čakavska riječ ili čakavski crkvenoslavizam,⁵⁰ riječi s morfemom *vlh-* (*vuhao*, *vuhav*, *vuhavstvo*, *vuhavština*, *vuhlen*, *vuhliti* itd.) potvrđene su u mnogih starih čakavskih pisaca, pa i s čakavskoga juga kao što je M. Marulić). I E. Hercigonja navodi *Žgombićev zbornik* u nizu glagoljaških zbornika koji sadržavaju kajkavizme, pa ističe, kao i Milčetić samo iz *Lucidarija*, osim već komentiranih riječi, još nekoliko (*mojstar*, *storiti*, *norica*, *trodan*, *vstekloje*),⁵¹ ali i ti primjeri su dvojbeni i mogli

(⁴⁶) *Isto*, str. 44.

(⁴⁷) *Isto*, str. 41.

(⁴⁸) *Isto*, str. 40.

(⁴⁹) U dvama objavljenim staročeškim inačicama *Lucidarija* stoji *mdlo*, v. Čenek Zíbrt, *Staročeský Lucidář. Text rukopisu Fürstenberského a prvotisku z r. 1498*, u: *Sbírka pramenů ku povznesení literárního života v Čechách, na Moravě a v Slezsku*, skupina I, řada II, čís. 5. Česká akademie, Praha 1903, str. 62-63.

(⁵⁰) V. npr. u rječniku Marka Snoja, *Slovenski etimološki slovar*³: <www.fran.si> (pristupljeno: 17. 11. 2019) – s.v. *medel* navodi se ine. korijen riječi *mau-*, psl. **mь-dьlь*, među slavinama csl. *mьdlь* (= ‘trom, slab’), polj. *mdly* ‘slab’ i čakavski *madal* (= ‘nejasan, mutan’).

(⁵¹) Eduard Hercigonja, *Nad iskonom hrvatske knjige. Rasprave o hrvatskoglagoljskom srednjovjekovlju*. Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1983, str. 328.

bi se objasniti utjecajem staročeškoga predloška (*mojstra, vstekloje*) ili kao sjevernočakavske značajke (*storiti, norica*), a za *trodan* razborito je pretpostaviti, s obzirom na ostale potvrde /q/ > /u/, da je riječ o pisarskoj pogreški. Milčetić je na temelju iskaza “naše miļe” kao “vlaške” (= ‘talijanske’) zaključivao da je glagoljaš kojemu dugujemo *Lucidarij* bio “mletački podanik”, “Istranin”.⁵² Štefanić je utvrdio⁵³ da bilješka A-ruke, najstarije koja je vjerojatno i uvezala rukopise triju ruku, vodi do Mošćenica na istočnim padinama Učke i bratovštine sv. Fabijana i Sebastijana, a na taj lokalitet s ekavskim govorom upućuju i druge bilješke u zborniku (kratica crkve S. A. = svetoga Andrije, prezimena Negovetić, Šepić, Derenčin). No, taj dio Istre ne može se izravno povezati ni s jednim benediktinskim samostanom. Ostojić piše: “Istočna trećina Istre bila je u srednjem vijeku najsiromašnija benediktinskim zadužbinama. Osim Sv. Jakova u Opatiji, ne znamo niti za jedan drugi sigurni samostan”.⁵⁴

LuPz i *LuŽz* nisu imali isti protograf niti je *LuŽz* prepisan iz *LuPz*, ali opet imaju neko zajedničko tekstno ishodište nastalo u Istri ili nedaleko nje. Da imaju zajedničko tekstno ishodište u Istri upućuje, primjerice, preimenovanje *Olimpa* u *Učku* i spominjanje *Istrije* (ni *Učke* ni *Istrije* nema u češkim i njemačkim *Lucidarijima*), zatim izostavljanje bloka od pet pitanja i odgovora koje sadržavaju staročeške inačice.⁵⁵ Već su uočene neke zajedničke prevodilačko-prepisivačke pogreške,⁵⁶ primjerice, u 39. odgovoru spominju se otoci *Kriša* (*LuPz*: *kriša* 198b; *LuŽz*: *kriša* 14b) i *Gliris/Grilis* (*LuPz*: *gliris* 198b; *LuŽz*: *grilis* 14b), čiji se nazivi povezuju s grčkim riječima *khrysós* (= ‘zlat’) i *argyros* (= ‘srebro’), što pokazuju staročeške inačice u već citiranom Zíbrtovu izdanju i navedeno kritičko izdanje staronjemačkoga teksta, u kojima se spominju ta imena kao otoci što obiluju zlatom i srebrom.⁵⁷ U *LuPz*

⁽⁵²⁾ Ivan Milčetić, *Prilozi za literaturu...*, cit., str. 273.

⁽⁵³⁾ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, cit., str. 45.

⁽⁵⁴⁾ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III. Benediktinski priorat Tkon, Split 1965, str. 177.

⁽⁵⁵⁾ V. 100., 101., 102., 103., 104. pitanje i odgovor u Čenek Zíbrt, *Staročeský Lucidář...*, cit., str. 29 i 68.

⁽⁵⁶⁾ Amir Kapetanović, *Lucidarij...*, cit., str. 7-8.

⁽⁵⁷⁾ U Plinijevu *Zemljopisu* navodi se ovo: “Izvan ušća Inda su Chryse i Argyre koji su jedan i drugi bogati rudama, kako ja vjerujem. Ne bih mogao povjerovati, ka-

i u *Lužz* spominje se samo zlato. Prevodilačka pogreška prema riječi iz češkoga predloška *nerovny*⁵⁸ (= ‘neravan, kriv; nejednak’) poznata je obama prijepisima (*LuPz*: *naravnu* 207b; *Lužz*: *naravnu* 23a), a očito je prenesena iz prvotnoga prijevoda. Uporaba riječi na početku *Lucidarija pomoćnik* (*LuPz*) / *početak* (*Lužz*) ukazuje na to da su dva prijepisa prepisana s dviju zasebnih redakcija prvotnoga zajedničkoga prijevoda. Razlika između *LuPz* i *Lužz* ima više nego što ih navodi Milčetić 1902. Štefanić⁵⁹ među najvažnijim razlikama tih dviju inačica ističe kako je za *LuPz* karakteristično unošenje kajkavizama (*kaj*, *vu*) te izbjegavanje bohemizama⁶⁰ (*Lužz*: *znamenati*; *LuPz*: *rozuměti*) i crkvenoslavizama (*Lužz*: *ostrov*; *LuPz*: *otok*) i nekih latinskih naziva. Kadšto *Lužz* ima bolje (originalno) prevoditeljsko rješenje (npr. pridjev za atribuciju crvenkastosmeđe boje tla: *Lužz*: *višněvi* 21b; *LuPz*: *ruzatni* 206b⁶¹), ali i *LuPz* kadšto točnije od *Lužz* prenosi riječi (*LuPz* <kaj-na> = *kaňa*; *Lužz* *kuna*⁶²).

I po jezičnim se značajkama te dvije inačice kadšto podudaraju, a kadšto razilaze. O refleksima fonema jat u *LuPz* Hercigonja piše: “Tendenciju proširenja upotrebe refleksne dublete e najjasnije demonstriraju brojčano-procentualni odnosi koji proizlaze iz tabelarnog pregleda: od ukupno 131 slučaja u kojima bi se *ê* leksičkog/korijenskog morfema morao reflektirati (prema JM⁶³) kao *i* to se ostvaruje samo u 10 slučajeva (7,6 %), a čak u 71 slučaju (54,2%) dolazi do suprotne realizacije (*ê* > *e*). Oscilacija *e* // i zabilježena je kod 51 leksičkog morfema (38,2%), Nasuprot tome u kompleksu B (koji normira reflektiranje *ê* >

ko neki pisci tvrde, da tu kopaju samo zlato i srebro”, Caius Plinius Secundus, *Zemljopis staroga svijeta*. Preveo i bilješkama popratio Uroš Pasini. Književni krug, Split 2004, str. 145.

⁽⁵⁸⁾ U staročeškom *F*: *neprawie*, a u *P*: *nerowne* (v. Čenek Zibrť, *Staročeský Lucidář...*, cit., str. 66, 67).

⁽⁵⁹⁾ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, cit., str. 377. O tom v. i u: Amir Kapetanović, *Lucidarij...*, cit., str. 7.

⁽⁶⁰⁾ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, cit., str. 378.

⁽⁶¹⁾ U staročeškim *brunatnu* (v. Čenek Zibrť, *Staročeský Lucidář...*, cit., str. 64, 65).

⁽⁶²⁾ V. Amir Kapetanović, *Lucidarij...*, cit., bilj. 54.

⁽⁶³⁾ Riječ je o pravilu Meyera i Jakubinskoga, koji su utvrdili u kojim se okolnostima realizira ekavski refleks fonema jat u srednjookavskim govorima (ispred /t/, /d/, /n/, /l/, /r/, /s/, /z/ iza kojih slijede /a/, /o/, /u/, /ø/). V. Milan Moguš, *Čakavsko narječje. Fonologija*. Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 38-44.

e) u svega 5 slučaja od 48 ukupno (8,1%) dolazi do odstupanja od normiranog refleksa i to u vidu oscilacije *e // i*, a nema *ni jednog primjera isključive* upotrebe refleksne dublete *i* umjesto normirane varijante *e*".⁶⁴ Iz usporedbe odraza fonema *jat* u *LuPz* i *LuŽz*⁶⁵ razvidno je da je u leksičkim morfemima više ikavskih odraza u *LuPz* nego u *LuŽz* (uz nekoliko dubletnih), iako se ikavizmi, kao u nekim leksičkim morfemima u *LuŽz* (*človičastvo*, *lipu*), i danas susreću u čakavskim ekavskim govorima,⁶⁶ a ekavski ostvaraju u mnogim leksičkim, ali i u gramatičkim morfemima (npr. Ljd. s. r. *leti* 197b, ali: Ljd. ž. r. *zime* 205b, Lmn. m. r. *oblacih* 198a / *oblaceh* 299b) u verziji iz *LuPz* pokazuju prilična odstupanja od odraza fonema *jat* na ikavsko-ekavskom čakavskom području. Jezična je podloga *LuŽz* ekavska, što pokazuju ne samo leksički nego i gramatički morfemi (npr. Ljd. m. i s. r. *ostrove* 17b, *rojstve* 17a, DLjd. ž. r. *vode* 14b/15b, DLjd. *sebe*, Lmn. *deleh* 11b). Zanimljive su potvrde *raje* (14a) / *raji* (14a) i *stvoriteļe* (11b) u *LuŽz* jer potvrđuju *-e* (< *-ě*) u imenici m. r. palatalne osnove, kao i u današnjim ekavskim govorima.⁶⁷ U objema verzijama ostvaruje se tzv. puna vokalnost na čakavski način (*LuPz*: *kadě* 196b, *zali* 156b / *zla* 165a; *LuŽz*: *kade* 13a, *zali* 12b / *zli* 9a), odraz /a/ starohrvatskoga šva u jakom položaju i sekundarno šva (*LuPz*: *konac* 208a, *mudar* 196b; *LuŽz*: *otac* 11a, *vetar* 19a), odrazi nazalnih /q/ > /u/ (*LuPz*: *muž* 207a; *LuŽz* *mužem* 22b) i /e/ > /e/ i iza palatala /j/, /č/, /ž/ > /a/ (*LuPz*: *jažjaše* 202b, ali: *prijel* 164b, *početi* 202b; *LuŽz*: *objat* 14a, ali: *početi* 15b, *ježjaše* 18b) i slogotvorno /l/ (*LuPz*: *pln* 205a; *LuŽz*: *pln* 20b). U grafiji *Lucidarija* u *Pz* ne zrcali se protetsko *j-*, a u *LuŽz* nedosljedno je zabilježeno (*jimenujet* 16a / *imenovaše* 11b, *jimajut* 15a / *imeti* 11a), uz vrlo neobično *j-* u obliku glagola *iti* (*jide* 14a). Prijedložno i prefiksarno *v(-)* ostaje uglavnom neizmijenjeno (*LuPz*: *v* 164b, *vpade* 164b; *LuŽz*: *v* 11a, *vni-ti* 13a), uz potvrde /v/ > /u/ (*LuPz*: *u* 208a; *LuŽz*: *u* 11a) i *va* (*LuPz*: *va* 164b; *LuŽz*: *va* 11a). Osim toga, potvrđen je prijedlog *iz*, ali i *z* (*LuPz*:

⁽⁶⁴⁾ Eduard Hercigonja, *Prilog istraživanju...*, 1983, str. 37.

⁽⁶⁵⁾ Na mnogim mjestima u objema verzijama nalazimo grafem <ě> i na mjestu defonologiziranoga /ě/, pa nije moguće takve potvrde uzeti u obzir pri utvrđivanju ikavsko-ekavskoga odnosa.

⁽⁶⁶⁾ V. Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt: Sustavi i podsustavi*. Filozofski fakultet u Rijeci, Odsjek za kroatistiku, Rijeka 2005, str. 129.

⁽⁶⁷⁾ V. isto, str. 147-148.

205b; *LuŽz* 13b). Završno je *-l* neizmijenjeno (*LuPz*: *stvoril* 164b; *LuŽz*: *prosil* 11a). Staru osnova *tepl-* nalazimo u objema tekstnim inačicama (*LuPz*: *teplo* 203b; *LuŽz*: *teplo* 19b), u *LuPz* potvrđeno je *grob* (v *grobě* 202a), a u objema inačicama nalazimo *rasti* (*LuPz*: *raste* 199a; *LuŽz*: *raste* 15a). Postoje potvrde fonema /f/ u domaćim i stranim riječima (*LuPz*: *ufanje* 208; *LuŽz*: *Lucifer* 12a), a čuva se dobro i /x/ (*LuPz*: *hoćeši* 202a; *LuŽz*: *hoćeš* 18a). Pored sažetih oblika u *LuPz*: *koj* 198b; *LuŽz*: *moga* 70a) nalazimo u objema inačicama nesažet oblik *vojevoda* (*LuPz*: 202b; *LuŽz*: 16a). U *LuŽz* više je nesažetih oblika nego u *LuPz* (usp. *LuPz*: *semrtno* 165a, *zla* 165a; *LuŽz*: *semrtnoje* 12a, *zalaja* 12a). Praslavenske konsonantske kontinuante */t'/, */d'/, */st'/ – */sk'/, */žd'/ realizirane su čakavski, što pokazuju ostvarene riječi: *noć* (*LuPz*: 203b; *LuŽz*: 17a), *rojen* (*LuPz*: 200b; *LuŽz*: 17b), *išće* (*LuPz*: 206b) / *iščet* (*LuŽz*: 21b), *dažj* (*LuPz*: 206a) / *ježjaše* (*LuŽz*: 18b). Nedosljedno se provodi II. palatalizacija u Nmn. imenica i pridjeva (*LuPz*: *istočnici* 206b, *veliki* 201a; *LuŽz*: *istočnici* 21b / *istočniki* 21b; *visoci* 14b). Nema prijelaza dočetnoga *-m* > *-n* (osim *LuPz*: *Budin* 201a; *LuŽz*: *Budin* 17a). Postojane su stare suglasničke skupine *čl-* (*LuŽz*: *človičastvo* 11b⁶⁸) i *čr-* (*LuPz*: *črno* 199b; *LuŽz*: *črv* 12b), nema metateze suglasnika *vs-* > *sv-* (*LuPz*: *vse* 164a; *LuŽz*: *vse* 11a). Disimilacije tipa *zn* > *zl* i *mn* > *vn* ili *ml* nema ni u jednoj od dviju inačica (*LuPz*: *znamenavaju* 204b, *mnogo* 198b; *LuŽz*: *znamenati* 23a, *mnogo* 11a). Dvije se inačice razlikuju po tzv. rotacizmu jer u *LuPz* nalazimo, osim *daže* (200b), uvijek *že* > *re* (*more* 165a, *nere* 198b), a u *LuŽz* dubletno (*moremo* 11a / *možet* 18b, *neže* 21b / *nere* 11a). Dvije se inačice razlikuju i po asimilaciji na granici riječi (*LuPz*: *š nimi* 199a; *LuŽz*: *z neježe* 16b, *ž negože* 18a).

U Gjd. imenica ž. r. djelomično je zadržana opreka nastavaka (*-i* : *-e*) s obzirom na palatalnost osnove (usp. *LuPz*: *vode* 207b / *vodi* 206a, v. i *strane* 198b, *zemlje* 196b; *LuŽz*: *vodi* 19a / *vode* 23a, v. i *strani* 14b, *zemlje* 12b), u DLjd. m. i s. r. nastavci *-e* / *-i* (< *ě*) : *-i* (*LuPz*: *dlani* 200b, *stvoritelji* 164a; ali i *ogñe* 206b; *LuŽz*: *čele* 15a / *čeli* 15b, *ogñi* 21b, ali i *stvoriteļe* 11b) te kadšto i novije *-u* (*LuPz*: *raju* 198b; *LuŽz*: *stvorenju* 11b). Isto se može kazati i za DLjd. ž. r. (*LuPz*: *istine* 196b, *vodi* 198b, *neděļi* 203b; *LuŽz*: *strane* 16b, *gori* 18a, *zemļi* 14b, ali i: *zemļe*

⁽⁶⁸⁾ U *LuPz* pod titlom.

17a). U Ijd. imenica i zamjenica ž. r. nalazimo *-u* i *-oju* (*LuPz: veliku grozu* 208a, *soboju* 205b / *sobu* 198b; *LuŽz: velikoju grozaju* 23b).

U Nmn. m. r. imenica nastavak je *-i* (*LuPz: kovači* 165a; *LuŽz: kovači* 12b), iznimno je u *LuŽz* oblik *vetrove* (19a), a nastavak *-ove* vjerojatno je uzet prema negdašnjoj u-deklinaciji. U Nmn. ž. r. nastavci su *-i* / *-e* (*LuPz: knjige* 164a / *knigi* 204a, *zmije* 199a; *LuŽz: knjigi* 19a, *zmije* 14b), a tako je i u Amn. m. r. (*LuPz: prijatele* 199a / *LuŽz: oblaki* 13a, ali i: *prijatelji* 15a). U Gmn. nastavci su: *-ø* (u sva tri roda, *LuPz: lakat* 18a, *lēt* 199a, *miļ* 201a; *LuŽz: gad* 17a, *otročet* 22b, *vod* 14a), *-ov* (*LuPz: otokov* 201b; *LuŽz: gradov* 17a), *-i* (*LuPz: mēseci* 207b, *oblaki* 201b, *kraļevstvi* 198b; *LuŽz: kometi* 21a). Među navedenim primjerima zanimljiva je potvrda nastavka *-ov*, koji nije svojstven sjevernočakavskom ekavskom području.⁶⁹ Potvrđeni su nastavci Dmn. m. r. *-em* (nema *-om*) i *-am* u ž. r. (*LuPz: mužem* 207a, *gospojam* 207a; *LuŽz: mužem* 22b, *dušam* 13a), Lmn. m. i s. r. *-ih* (*LuPz: oblacih* 198a; *LuŽz: n(e)besih* 11a) i *-eh* (*LuPz: oblacih* 206b; *LuŽz: oblacih* 11a) te *-ah* u ž. r. (*LuŽz: knigah* 11a), a u Imn. m. s. r. *-i* (*LuŽz: oblaki* 21b) i ž. r. *-ami* (*LuPz: vodami* 198a; *Žz: gorami* 18b). Instrumentalni nastavak *-mi* imaju imenice koje se sklanjaju ili su pod utjecajem negdašnje *i-* ili *u-* deklinacije (*LuPz: ljudmi* 202a; *LuŽz: darmi* 17b). Što se dvojskih oblika tiče, oni se javljaju u objema inačicama *Lucidarija* uz broj dva i uz dijelove tijela koji čine par, ali ima i odstupanja u korist množine (usp. *LuPz: Gdv. dvēju stranu* 201b; *Idv. meju tema gorama* 200b; *LuŽz: Ldv. dviju reku* 16a, *Idv. meju tema gorama* 17b, ali: *LuŽz: pod nogami* 18b), a uz brojeve tri i četiri dolazi množina (*LuPz: Gmn. do trih lēt* 199a, *Gmn. ot četirih elimentov* 204b; *LuŽz: Lmn. treh leteh* 14b, *Lmn. četireh elimentih* 21b). Među imenicama što se sklanjaju po *i-* deklinaciji treba izdvojiti oblike koji nemaju nastavak *-i*: *ljudi* (*LuPz: Imn. ljudmi* 202a; *Dmn. ljudem* 204b; *LuŽz: Dmn. ljudem* 20a), *put* (*LuŽz: Ijd. putem* 19b), *dan* (*LuPz: Gjđ. dne* 196b, *Ljd. dnevě* 201a, *Lmn. 207a*, *Gmn. dneh* 207a, *Gjđ. dne* 13a, *Ljd. dnevi* 17a, *Gmn. dni* 13a / *dneh* 22b / *dnih* 22b), *rěč* (*LuPz: rěčeh* 208b; *LuŽz: Dmn. rečem* 13a; *Lmn. rečeh* 11a). Pod crkvenoslavenskim utjecajem ostvareni su neki imenički oblici što su nekoć pripadali konsonantskim promjenama (*LuPz: Gjđ. plamene* 202a, *Gjđ. vrēmene* 202b; *LuŽz: plamene* 17b).

⁽⁶⁹⁾ V. u Silvana Vranić, *Čakavski ekavski dijalekt...*, cit., str. 304.

U objema inačicama u riječima koje se sklanjaju po zamjениčko-pri-djevsjoj deklinaciji variraju se crkvenoslavenski i hrvatski nastavci u oblicima GAjd.: *-ago* (*LuPz: studenago* 204b; *LuŽz: gorkago* 20a) / *-o-go* (*LuPz: samogo* 208b; *LuŽz: togo* 12a) / *-oga* (*LuPz: toga* 198b; *LuŽz: krasnoga* 11b), *-ego* (*LuPz: vsego* 198b, *LuŽz: svojego* 11a) / *-e-ga* (*LuPz: Sudhēga* 196b; *LuŽz: svojega* 11a). U DL jd. ž. r. postoji opreka nastavaka prema palatalnosti osnove: *-oj* (*LuPz: jednoj* 200b; *LuŽz: zelenoj* 12b) / *-ej* (*LuPz: svojej* 208a; *LuŽz: svojej* 23a, *Božjej* 12a). Osobne zamjenice, češće u *LuŽz* nego u *LuPz*, imaju nesažet oblik (npr. Ijd. *LuPz: soboju* 208b, uz *sobu* 199b; *LuŽz: soboju* 15a). U *LuPz* javljaju se upitno-odnosne zamjenice *čto* (202a) / *ča* (205a) / *kaj* (165a), a u *LuŽz* *ča* (18b) / *čto* (22b, genitiv *česo* 19b).

Prvo lice prezenta s nastavkom *-u* nije potvrđeno (osim *-m* u glagola s ništičnim tematskim morfemom, npr. *LuŽz: povem* 18a), variraju se crkvenoslavenski i hrvatski nastavci *-ši* i *-š* u 2. licu (*LuPz: hoćeši* 202a; *LuŽz: hoćeš* 18a, *g(lago)ješ* 21a), u 3. licu variraju se glagolski oblici koji (ne) sadržavaju dočetno *-t* (*LuPz: imenujet* 165b, *mičut se* 165a / *vnide* 206a; *LuŽz: otvečavajet* 11a, *vnidut* 12a / *bude* 20b), premda su oblici s dočetnim *-t* realizirani češće. Uz to treba istaknuti i crkvenoslavenske oblike u 3jd. prez. *dast* (*LuPz: 207a; LuŽz: 23a*) i *nest* (*LuPz: 202a; LuŽz: 12b*). Pored uobičajenoga *-mo* u 1mn. prezenta, jedanput je potvrđeno i crkvenoslavensko *-m* u 1mn. (*LuŽz: poznajem* 11a). Nalazimo i dvojinjske glagolske oblike (3dv. *LuPz: tečeta* 200a; *LuŽz: tečeta* 14a). U tvorbi kondicionala nema karakterističnih oblika pomoćnoga glagola (*bim... bimo...*). Dvije se inačice razlikuju po tvorbi složenoga futurskoga oblika jer u *LuPz* stoji glagolski pridjev radni, a u *Žz* infinitiv uz prezent pomoćnoga svršenoga glagola *biti* (*LuPz: ne budu imēli* 208b; *LuŽz: budu imeti* 23b).

Usporedba jezika *LuPz* i *LuŽz* pokazuje da je po odrazu fonema jat *LuŽz* ekavska, a *LuPz* ikavsko-ekavska u tragovima (ekavski refleks zastupljeniji je nego što to dopušta pravilo Meyera i Jakubinskoga). U objema inačicama prisutna je crkvenoslavenska komponenta, u *LuŽz* ponešto naglašenija nego u *LuPz*. Inačica iz *Žgombičeva zbornika* na mnogim mjestima po prevodilačkim rješenjima otkriva veću bliskost sa staročeškim inačicama nego *LuPz*. Jezično se, osobito po refleksu fonema jat, *LuŽz* ne može povezati s otokom Pašmanom i okolicom. Ističemo to jer se hrvatski prijevodi sa staročeškoga povezuju s hrvat-

skim glagoljašima koji su pošli u 15. st. u Češku na poziv češkoga kralja i djelovali su samostanu Emaus i odatle su, pretpostavlja se, u dodiru s češkom literaturom, prenijeli *Lucidarij* u hrvatsku književnost. Postoji nekoliko teza o podrijetlu hrvatskih glagoljaša benediktinaca u Češkoj, starija je ona prema kojoj su pošli iz Senja,⁷⁰ a novija kako su iz tkonskoga Čokovca s otoka Pašmana.⁷¹ Iako se ne može isključiti da su i u Čokovac na Pašman dolazili glagoljaši podrijetlom iz sjevernijih čakavskih krajeva, ipak treba istaknuti da najstariji prijepisi *Lucidarija*, prema dosada poznatim podacima i ovom jezičnom opisu, vode u sjevernočakavsko područje, a ne na otok Pašman (na prijelazno srednjočakavsko-južnočakavsko područje). O podrijetlu hrvatskih prijevoda sa staročeškoga J. Reinhart piše:

Što se tiče podrijetla rukopisa, najveći će njihov dio najvjerojatnije biti iz zapadne Hrvatske, dakle ili iz kopnenoga dijela Hrvatske ili iz područja nedaleko od primorja (npr. iz Vinodola). Iznimku predstavlja samo *Zbornik žakna Luke*, prepisan g. 1445. u Vrbniku na otoku Krku. Kod svih ostalih kodeksa u prilog podrijetla iz zapadnoga dijela kopnene Hrvatske govore i jezična obilježja (kajkavizmi!), kasnije bilješke ili u pojedinačnim slučajevima i pisarski kolofoni (npr. u Petrinićevu zborniku iz g. 1503, koji je prepisao Tomaš Petrinić iz roda Stupića iz Banjega Dvora u župi Bužanima, za Matiju Gašćanina, 'držitelja' crkve svete Marije u Jeloviku i arhiprvađa Brinjskoga u Lici). Osim toga nije isključeno da je nekoliko od ovih rukopisa bilo prepisano na područjima koja su pripadala Frankopanima.⁷²

(⁷⁰) P. Syrku, *Zur Geschichte des Glagolismus in Böhmen*, "Archiv für slavische Philologie", Berlin, 21 (1899), str. 160-197. Na Senj kao moguće ishodište glagoljaške misije u Pragu upućuje kronika Bohuslava Bilejovskoga iz 1537., v. o tom u novijem prilogu Václava Čermáka, *Āirkevněslovanské pisemnictví Slovanského kláštĕra v Praze*, u: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratrů na Velikou Moravu*. Ur. P. Kouřil a kol. Archeologický ústav Akademie věd ĀR, Brno 2014, str. 292-296.

(⁷¹) Odorik Badurina, *Drevna benediktinska opatija u Biogradu na moru*, "Hrvatska straža", Zagreb, VII, 135 (1935), str. 4-5; František Pechuška, *Benediktinske opatství rogovské v Dalmácii. Kulturně historický obraz*, "Āsasopis katolického duchovenstva (Ephemerides theologicae cleri Catholici)", LXXX [CV] (1940) 1, str. 14-54. I mnogi kasniji istraživači pokazuju sklonost toj tezi.

(⁷²) Johannes Reinhart, *Husov Výklad desatera božieho přikázanie u hrvatskoglagoljskom (starohrvatskom) prijĕvodu*, "Slovo", Zagreb, 47-48-49 (1999), str. 225.

T. Galović upozorava tvrdnjom da za odlazak pašmanskim glagoljaša (iz Rogovske opatije) u Prag nema potvrde u izvorima i ”da rogovski benediktinci tada još nisu bili glagoljaši“, odnosno da “Rogovska opatija poprima glagoljaški karakter tek u 15. stoljeću”.⁷³ S obzirom na to da nemamo ni danas nikakvih pouzdanih podataka o sudionicima te glagoljaške misije u Češkoj, a ova jezična analiza upućuje na čakavsko podrijetlo prevedenih/prepisanih tekstova koje je sjevernije od Pašmana, trebalo bi razmisliti i o mogućnosti da je neko biskupsko središte za prašku misiju biralo glagoljaše iz nekoliko ondašnjih samostana (osobito iz ugroženih ili opustošenih) ili da se nisu vratili iz Češke u iste samostane iz kojih su pošli. Kada bi se takva spekulacija ikako mogla vrelima potvrditi, mogli bismo govoriti o tom da su glagoljaši po povratku iz Češke u različitim hrvatskim krajevima širili prijepise hrvatskih prijevoda sa staročeškoga. *Lucidarij* ipak ima neku kasniju vezu ima s Pašmanom, a to ćemo vidjeti u osvrtu na Košćićićev ulomak.

3. Dva ulomka *Lucidarija* iz petrogradske Berčićeve zbirke

Dva glagoljična fragmenta *Lucidarija* iz 15. st. iz petrogradske Berčićeve zbirke glagoljičnih ulomaka i knjiga pronašao je I. Berčić u Glavotoku na Krku. Prvi je sačuvan s jedne stranice (15b) lista neidentificiranoga zbornika, a sadržava početak *Lucidarija* (istaknut je na početku naslov *Lucidarij*). Milčetić ga je prvi spomenuo, u novije vrijeme opisala S. O. Vialova, koja ga je i objavila u faksimilu.⁷⁴ Danas ga je teško u cijelosti pročitati zbog izbljedjela zapisa i oštećenja. Čitljivije dijelove s te stranice možemo usporediti s dijelom teksta iz *LuPz* i *LuŽz*:

Fragm. Luc. I. iz petr. *Petrisov zbornik*, 164a-b *Žgombićev zbornik*, 11a-b
Berčićeve zbirke, 15b

B(o)že, ki je(st) i bude B(og), ki jes(t) i bude va Bog, iže je(st) i budet več-
v(ě)čno, [ta] rači biti n(a)š vėki, ta rači biti naš po- no, ta rači naš početak biti

⁽⁷³⁾ Tomislav Galović, *Počeci glagoljaštva Rogovske opatije*, u: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*. Ur. T. Kuštović, M. Žagar. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2016, str. 145-146.

⁽⁷⁴⁾ Ivan Milčetić, *Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu*, “Radovi Staroslavenskog instituta”, Zagreb, (1955) 2, str. 120; V. opis br. 10 u: Svetlana O. Vialova, *Glagoljski fragmenti...*, cit., str. 66. (v. i poseban svezak u kojem su tiskani faksimili ulomaka).

pomoćnik. Am(en)!	moćnik. Am(e)n!	na teh kńigah.
[...]	[...]	[...]
Uč(i)t(e)l r(e)če: Kada slnce vidimo, t(a)gda mo- remo dobro znamenati ka- ko ta rič položi zač kako slnce nigdore ne [more] razdiliti, kako ima vkup teplotu. Ot tih [...] na- vlaščno tri dari: O(ta)c ta n(a)s je(st) stvoril, Sin ta n(a)s je(st) iskupil, a Duh S(ve)ti n(a)s je(st) [pro- svět]il. I t(a)ko S(ve)ta Trojica va vsih s(ve)tih dělěh n[e]st bila nikoli razdeļena.	Učiteļ r(e)če: Kada slnce vidimo, tada moremo do- bro razuměti kako tu rič pol[e]ži zač kako slnce nigdorě ne more razděli- ti, ka[ko] ima veliku te- plotu i lepotu i svetlost. Ot těh trih riči imamo na- vlaščno tri dari. O(ta)c ta nas jes(t) stvoril, Sin ta nas jes(t) iskupil, a D(u)h ta nas jes(t) prosvětíl. I ta- ko Sveta Trojica va vseh s(ve)tih dělěh i nest niko- li bila razdeļena.	Uči(te)l reče: Kada slnce vidimo, tada moremo d(o)- bro znamenati kako ta reč poleži, zač kako slnca niko- tože razdeliti ne možet, ja- ko imat vkup teplotu, le- potu i sv(ě)tlost. Od teh trih reči imamo navlašćne tri reči aliti dari: Otac nas je stvoril, Sin nas je viku- pil, a D(u)h S(ve)ti ta nas jest os(vě)t(li)l. I ta S(ve)- ta Trojica je(st) va vseh s(ve)tih delēh, i nest bila nikoli razdeļena.

Uč(e)n(i)k r(e)če: [...] da
povej mi o stvorenju.

Uč(i)t(e)l r(e)če: O Božě,
neizmerno glboko gov(o)-
riti ne podoba jere pripros-
ti da ne pridut v dvojńu
kada sliše take riči kih do-
bro ne razumijut. I
z(a)to...

[4.] Učenik r(e)če: Jure
si mi povědal o stvoriteļi,
povej mi o s[tvorenju].

[Mojstar] [reče:] [...] [neiz]měrnó i glboko [...] zato da nerazumni ne pri-
du v dvojńu⁷⁵ ka[d] sliše
take riči kih dobro ne ra-
zumějut. I zato m[i] ima-
mo dobro věrovati v B(o)-
g(a) da jes(t) bil B(og) i
bud[e] B(og) bes konca i
va věki.

[4.] Učen(i)k uprosi, reki:
Jure si n(a)mi povedel o
Stvoriteļe, povej mi o stvo-
renju!

Učit(e)l reče: O Bože, ne-
izmerno glboko ne podoba-
jet, jako preprošći vni-
det v blud, kada uslišet
g(lagol) komu dobro ne ra-
zumejut; a zato nam je(st)
verovati, jako B(og) bil
jest vsagda i budet bes
konca.

Sudeći prema usporedbi ulomka s inačicama *LuPz* i *LuŽz*, može se zaključiti da dotični ulomak (*Fragm. Luc. I.*), unatoč podudaranjima s *LuPz*, nije izravni prijepis iz *Petrisova zbornika* jer postoje i mjestimična podudaranja s *LuŽz*. Veću bliskost s *LuPz* potvrđuju ovi primjerci: u ulomku se nalaze riječi *pomoćnik*, *nigdore*, *kako*, *iskupil*, *dvojńu* (u *LuŽz*: *početak*, *niktože*, *jako*, *vikupil*,⁷⁶ *bļud*) jer ukazuju na izbjegavanje bohemizama i crkvenoslavizama, ali postoje podudaranja s *LuŽz*

(⁷⁵) Graf. *dvoinu*, što se može pročitati i *dvojinu* (= 'dvojba, sumnja, nedoumica').

(⁷⁶) Taj primjer možda i nije bohemizam jer se prefiks *vi-* u *vikupil* ostvaruje i na sjevernijem čakavskom području.

ondje gdje se s *LuPz* razilazi (usp. *v(ě)čno, znamenati, vkup, priprosti; LuPz: va věki, rozuměti, veliku, nerazumni; LuŽz: večno, znamenati, vkup, preprošćí*). I po jezičnim značajama ulomak je bliži *LuPz*, osobito po ikavskim i ekavskim odrazima fonema *jat* (npr. *razdiliti / razdeļena*), premda ikavski refleks u gramatičkom morfemu (*Lmn. vsih*) upućuje u ikavsko-ekavsko područje.

Tekst drugoga ulomka iz Berčićeve petrogradske zbirke (*Fragm. Luc. II.*),⁷⁷ nalazi se na jednoj stranici (48a) lista koji je pripadao nekom većem zborniku, a sadržava posljednja dva pitanja i odgovora iz *Lucidarija*. Opet najprvo donosimo materijal za usporedbu:

<i>Fragm. Luc. II. iz petr. Berčićeve zbirke, 48a</i>	<i>Petrisov zbornik</i>	<i>Žgombičev zbornik</i>
[světlo]st i tim ih s[lužbi] otplaćajut se.		[...] sv(ě)tl(o)st, i tem ih službi otplaćajut je.
Uč(e)nik: [Jure] [si] mi povidal o vseh ričeh kih te pitah. Da [pověj] [mi] [od] [Su]dněga dne kako bude.	[95.] <i>Mlaji r(e)če</i> : Jure si mi povědal o vseh rěčeh keh sam te pital. Da pověj mi kako bude o Sudnĕm dnevě.	[95.] Uč(e)nik uprosi govoreć: Jure si mi povedal o vsem, povej mi nere kako budet v Sudnĭ dan.
Učit(e): T(ag)da n(e)bo i z(e)m[a] bude [v]se ravnom, onda ne bude slnca ni miseca ni je[dne] [světlo]sti ka bi s(vě)tila, razvĕ ona sl(at)kost i s(vě)tlo[st] [ka] [bud]e s(vě)tila ot samoga B(og)a.	<i>Mojst(a)r r(e)če</i> : Onda bude nebo i z(e)m[a] vse ravno, onda ne bude slnca ni mĕseca ni nijedne svĕtlosti ka bi svetila, razvĕ ona svetlost ka bude svĕtila ot samoga B(og)a.	Uč(i)t(e)! r(e)če: Tagda budet nebo i zemļa vse ravno, tagda ne budet ⁸¹ slnca ni m(ĕ)s(e)ca ni nikoježe s(vĕ)tlosti, krome te sv(ĕ)tl(o)sti jaže budet s(vĕ)titi od samoga B(o)ga.
Uč(e)nik: Kako v(e)liku [radost] [bud]u imiti zbožne d(u)še v Dan sudnĭi?	[96.] <i>Mlaji r(e)če</i> : Kakovu veliku radost budu d(u)še imĕle v dan Sudnĭi?	[96.] Uč(e)nik uprosi: Kaku veliku milost budu imeti zbožne duše v Sudnĭi dan?
Učit(e): [O]pet vazmut na se svoja t(ĕ)lesa i dast [Bog 7] darov na d(u)ši i na t(ĕ)li. I budut 7 krat kra[snejši] [neže] slnce	<i>Mojst(a)r r(e)če</i> : Onda opet vzmĕ na se tĕlesa svoja i dast B(og) 7 darov na d(u)ši i na tĕlĕ. I bude	Učit(e)! reče: Vazmut vaspĕt na se telesa i dast jim Bog 7 darov na duše i na tele. I budut 7 krat krasnejši neže slnce. I

⁽⁷⁷⁾ Spominje se u radu Ivana Milčetića, *Berčićeva zbirka...*, str. 120, a u novije vrijeme opisan je (opis br. 14) i objavljen u faksimilu u izdanju Svetlane O. Vialove, *Glagoljski fragmenti...*, cit., str. 70.

⁽⁸¹⁾ Graf. pogr. *budel* umj. *budet*.

sego s(vě)ta. I budu t(o)-like moći da bi [jedna] [duša] [premog]la v(a)s sa s(vě)t. I budu t(o)like tankosti [da] [projdut] skozi zid kako vet(a)r. I p(a)ki budu imiti [milos]t da⁷⁸ jedna na drugoj uzri siju čast k[ako] [da] [bi] [to] [na] [ń]ej bilo. I vsaka d(u)ša ča koli vidi na [drugoj] [ka]ko da bi vse to na ņej bilo jere ju bude [sam] [Bog] [ča]stiti, i mati jego, i vsi anj(e)li jego. I bud[ut] [me]ju soboju prostoručni i dobroglasni i [svobodni] [ar]e se jure ne budu veće smrti bojali. I [v] [taku] [ra]-dost je(st) n(a)m vsim upvanje imiti jere [naše] [otačastvo] je(st) na n(e)-b(e)sih. I s B(o)žiju pomoćiju je(st) n(a)m vsim [tamo do]jti. I tu n(a)m pomozi vsemogi istinni [milostivi] [Gospodin.] [Amen!]

7 krat svetlějši ot slnca sego s(vě)ta. I budu tuliko moćni da jedna d(u)ša bi premogla vas sa svět. I paki budu tulike tankosti da bi šla skožě čez zid kako vět(a)r. I paki budu iměli tuliku milost da jedna na drugoj uzrit tu čast kako da bi bila na ņej samoj. [...] ⁷⁹ jere je bude sam B(og) častiti, i mati ņegova, i anj(e)li ņegovi. I budut tako mej soboju prostorěčni i dobroglasni i svobodni are se jure ne budu veće smrti bojali. I v taku radost jes(t) nam vsem ufanje iměti zač n(a)še otčastvo jes(t) na nebesih. I s Božju pomoćju⁸⁰ jes(t) nam vsem tamo dojti. I tu nam pomozi vsemogi v(ě)čni m(i)l(o)st(i)vi G(ospo)d(i)n. Amen!

budut tako moćni da jedna duša premogla bi vas s(vě)t. I budut takoj tankosti da pojdut skoze zid jako vetar. I budut takovu mi(lost) imeti, da jeježe jedna d(u)ša na drugoj časti je uzrit kako da bi to na ņej bilo. Vsaka d(u)ša, ježe koliždo [...]

Na početku ulomka dolazi svršetak 94. odgovora koji se podudara s tekstom u *LuŽz* i s koncem 99. odgovora u dvjema staročeškim inačicama (usp. [*světlo*]st, i tim ih s[lužbi] otplaćajut se; *LuŽz*: sv(ě)tl(o)st, i tem ih službi otplaćajut je; *F*: tak tiem duštem odplacziegy služby gich; *P*: atak gim službu otpacegi⁸²), a taj dio iskaza ispušten je u tekstu *LuPz*. Prema tomu i prema nekim drugim pojedinostima (npr. *zbožne* = 'krotak, pobožan') te po dijelu teksta koji *LuPz* ispušta (*I vsaka d(u)*-

⁽⁷⁸⁾ Pogr. *ka iza da*.

⁽⁷⁹⁾ Ovdje je vjerojatno pisarskom pogreškom ispušten dio teksta koji je u *LuPz*.

⁽⁸⁰⁾ Graf. *božiju pomoćiju*.

⁽⁸²⁾ Čenek Zibrť, *Staročeský Lucidář...*, cit., str. 68. Citate iz staročeških *Lucidarija* prenosimo originalnom grafijom, kako je u izdanju 1903. Oznake *F* i *P* označuju dvije staročeške inačice.

ša ča koli vidi na [drugo]j [ka]ko da bi vse to na nej bilo) može se reći da taj ulomak bolje nego *LuPz* čuva značajke starije redakcije iz koje su potekli i taj ulomak i *LuPz*. Zato je u ponekim detaljima ulomak blizak tekstu iz *LuŽz*, svjedoku druge redakcije, koji je načelno, kako se dosad pokazalo, najbliži pretpostavljenom prvotnom hrvatskom prijevodu *Lucidarija*.⁸³ Da dotični ulomak i *LuPz* potječu iz iste redakcije, pokazuje niz podudarnosti, npr. *o vseh ričeh kih te pitah*; *LuPz*: *o vseh rěčeh keh sam te pital*; *LuŽz*: *o vsem*. Isto tako, ulomak u dijelu iskaža: *ka bi s(vě)tila, razvě ona sl(a)tkost i s(vě)tlo[st] [ka] [bud]e s(vě)tila ot samoga B(oga)* podudara se više s odgovarajućim dijelom teksta u *LuPz*: *ka bi svetila, razvě ona svetlost ka bude světila ot samoga B(oga)*, dok se na istom mjestu u *LuŽz* bolje zrcali staročeški predložak (usp. *LuŽz*: *krome te sv(ě)tl(o)sti jaže budet s(vě)titi od samoga B(oga)*; *F*: *kromye Swietlofti, gellto fwietity bude od boha wlfemohuczioho*). Nadalje bi se mogla navesti i podudaranja kao što su *svoja t(ě)lesa (tělesa svoja)*⁸⁴ i *sego s(vě)ta*,⁸⁵ koja ne poznaje tekst u *LuŽz*. U *Fragm. Luc. II*. unesene su neke riječi koje ne poznaju ni staročeške ni druge hrvatske prijevodne inačice (*slatkost i*), što ga eliminira kao protograf teksta u *LuPz*, kao i pogreška u prepisivanju složenice *prostoručni* (*LuPz*: *prostorěčni*; staročeški *F*: *prostorzeke*). Taj ulomak i *LuPz* sadržavaju svršetak *Lucidarija*, a *LuŽz* ga nema (prekida se na polovici posljednjega odgovora). Što se jezičnih značajki ulomka tiče, može se reći, premda je riječ o malenom uzorku, da je ikavsko-ekavske provenijencije (npr. *vetar*, *miseca*, Lmn. *kih*) s nekim odstupanjima od idealnoga odraza fonema jat na ikavsko-ekavskom prostoru (*povidal*, Lmn. *vseh*). Osim toga, u ulomku se može zapaziti kolebanje u tvorbi futura: kadšto je kao u *LuPz*, a kadšto kao u *LuŽz* (i u češkom), usp. [*bu-*

⁽⁸³⁾ Neke razlike između *LuPz* i *LuŽz* mogle bi se tumačiti kao da je riječ o dvama zasebnim prijevodima s različitih staročeških predložaka (npr. *LuPz*: *radost* / *LuŽz*. *milost*; usp. *F*: *radoſt* i *P*: *milost*), ali za dokazivanje takve hipoteze morali bismo poznavati prave staročeške predloške jer se objavljene dvije staročeške inačice podudaraju kadšto u detaljima s *LuPz*, a kadšto s *LuŽz*, s tim da *LuŽz* često pokazuje značajke doslovnoga prijevoda.

⁽⁸⁴⁾ Usp. u staročeškom *P*: *swa tiela* (v. Čenek Zibrť, *Staročeský Lucidář...*, cit., str. 69). Toga nema u *LuŽz* kao ni u staročeškom rkp. *F*.

⁽⁸⁵⁾ Usp. u staročeškom *F*: *welken fwiet* i *P*: *wsseczek swiet* (v. isto, str. 68-71). Toga nema u *LuŽz*.

dje s(vě)tila, budu imiti; LuPz: bude světila, budu iměli, LuŽz: budet s(vě)titi, budut imeti.

Djelomična veća ili manja podudaranja i razlike u sačuvanim prijepisima upućuju na to da je postojao neki čakavsko-hrvatski crkvenoslavenski arhiprijevod iz kojega su proistekle dvije redakcije: jednoj su prežiti tekstni svjedoci *LuPz* i dva fragmenta iz petrogradske Berčićeve zbirke, a drugoj je *LuŽz*, koja u jeziku i stilu pokazuje više starije ili veće oslanjanje na pretpostavljeni doslovni hrvatsko-crkvenoslavenski prijevod sa staročeskoga. Na to ukazuju i podnaslovi u *LuŽz* (u drugim prijepisima izostavljeni), što je karakteristično i za sačuvane staročeske inačice. Svaki od tih svjedoka ima samosvojna rješenja koja su se manje-više udaljavala od svojih protografa i prvotnoga prijevoda. Po broju svjedoka, što će pokazati i daljnja analiza, redakcija iz koje proizlaze dva ulomka iz 15. st. iz Berčićeve zbirke i inačica iz *LuPz* bila je poznata na sjevernočakavskom i srednjočakavskom terenu od Krka (i Pokuplja) do Pašmana.

4. Košćičićevi ulomci prijepisa *Lucidarija*

Na vezu otoka Pašmana s hrvatskim prijevodima *Lucidarija* sa staročeskoga ukazuju glagoljični ulomci pašmanskoga benediktinca Bene Košćičića iz druge polovine 17. st. (Arhiv HAZU, sign. IV a 80/35),⁸⁶ prepisani s neidentificiranoga većega rukopisa. B. Košćičić (Košćica, Košćić) potječe iz Kukljice s Ugljana, ali kao redovnik boravio je u benediktinskom samostanu sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu od 1678. († 1724.) te se spominje kao prior toga samostana 1687., 1689., 1692., 1703.⁸⁷ Štefanić zaključuje da Košćičićev predložak pripada verziji *Lucidarija* kakvu nalazimo u *LuPz* i *LuŽz*, “ali na mjestima gdje se Žgombićev i Petrisov tekst razilaze, Košćičić je uvijek na strani Petrisa. Ali to ne znači da je Petris mogao biti Košćičićev predložak, jer se u njemu može naći i po koji detalj koji se ne nalazi u Petrisa”.⁸⁸ Osim toga, Štefanić na istom mjestu zaključuje da je u tim ulomcima, kao i u *LuPz*, manje bohemizama nego u *LuŽz*. U Košćičićevu ikavskom

⁽⁸⁶⁾ Opis v. u: Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, cit., str. 242-243.

⁽⁸⁷⁾ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, cit., str. 298 i 366.

⁽⁸⁸⁾ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, cit., str. 243.

ulomku ne prepisuju se redom odgovori/pitanja iz predloška, nego se prepisuju samo neka. Najprije treba korigirati Štefanićev zaključak o tom da je Košćićić “uvijek na strani Petrisa”.

Iz ulomka koji ćemo navesti i usporediti s *LuPz* i *LuŽz* (86. Pitanje) vidi se veća bliskost s inačicom u *LuPz*, ali i djelomična podudaranja s inačicom u *LuŽz* (*podobajut/podobajet, shran*). Košćićićevi ulomci slažu se načelno s *LuŽz*, a ne s *LuPz* u vezi s izbjegavanjem latinskih naziva, koje *LuPz* uglavnom izbjegava (u *LuPz* samo *plodnica*, a u Košćićića *matrika* i *plodnica*, u *LuŽz* *matrikš* i *plodnica*), a u drugom dijelu Učiteljeva odgovora ima iskaza u Košćićićevu ulomku i u *LuŽz* kojih nema u *LuPz* (npr. *Zato ni čudo ako jima žena u svomu brimenu sedam dice : LuŽz: I zato nest čudo da jedna žena imat v jednom breneni 7 otročet*).

Košćićićevi glagoljični ulomci, 4b-5a

U koliko dan more biti dite stvoreno u materi? To je rič Božje tajne. I te riči takove ne podobajut se govoriti prid takovimi ljudi ki nisu vele razumni da razumnim gospojam i mužem dobrim. Svaka žena ima jednu kamaru u ne tilu i ta kamara zove se latinski *matrika*, koje *plodnica* jest. Ta kamara ča jest *plodnica* untri kosmata, a to jest da bi plod uzdržala. I ta kamara jima sedam shran. Zato ni čudo ako jima žena u svomu brimenu sedam dice. I kad se začne dite, tada stoji sedam dan kako u mliku, drugu sedam bude u krvi, pak u sedmih bude u obraz človičji, pa ki jošće u sedam dan re-

Petrisov zbornik, 207a-b

[86.] *Mlaji r(e)če*: V koliko dneh bude otroče stvoreno v materě? *Mojst(a)r r(e)če*: To je rič B(o)žje tajni. I takovih riči ni dostojno govoriti před nerazumnemi ljudi nere dobrěm i razumnem mužem i njih počtenim gospojam, ke razum v sebě imaju. I vsaka žena ima v sebě jednu kam(a)ru ka se imenuje *plodnica*. Jest vnutre kosmata i to je zato da bi⁸⁹ boļe plod v sebě hrani. I ta kam(a)ra ima v sebě 7 shranbi. I kada se otroče začne, tada stoji za 7 dni kako mleko, drugu 7 dni bude krvju, tretu 7 dni bude va obraz č(lově)č, i ošče v sedmih dneh da mu obraz i vse telo navkup raste. I potom dast němu

Žgombićev zbornik, 22b

[86.] Uč(e)n(i)k reče: V koliko dneh budet otroče stvoreno v materi? Uč(i)t(e)l reče: To je(st) reč v Božjem tajanstvi. I ne podobajet nikomuže govoriti, takmo ljudem dobrije pameti, gospojam ili mudrem mužem. Vsaka žena imat jednu kamaru, i ta latinski imenujet se *matrikš*, ježe jest *plodnica*. I ta je(st) vnutre kosmata, a to je(st) zato da bi mogla boļe plod držati i ta kamara imat 7 shran. I zato nest čudo da jedna žena imat v jednom breneni 7 otročet. I kada otroče počnet se, tada budet 7 dni mlekom, v drugoju 7 dni krvju v tretih 7 dnih rastet jemu telo vkup. Potom

(⁸⁹) U rkp. dvaput je opetovano *da bi*.

ste tilo ukup. Paki Bog	B(og) d(u)šu [i] [k]ako	dast jemu Bog dušu i ta-
dast dušu i tako u četrde-	č(lovč)k stvoren bude va	ko budet č(lovč)k stvoren
set dan bude stvoren č(lo-	obraz.	v četiri deseti dneħ, jako
vč)k.		žena to versu sut.

Međusobne podudarnosti, sličnosti i razlike ukazuju na to da je pašman-ski benediktinac prepisivao s rukopisa koji je bio upoznat s rješenjima dviju redakcija, vjerojatno preko nekoga, danas nepoznatoga, međupredložka.

5. Nesačuvani Čeperićev prijepis *Lucidarija* i krčki prijepisi iz 19. st.

Postoji trag još jednoga glagoljičnoga prijepisa iz 17. st. U knjižici koja se čuva u Arhivu HAZU (sign. VII 116) nalazi se samo završna bilješka teksta iz koje doznajemo da je nesačuvani prijepis *Lucidarija* prepisao Juraj Čeperić⁹⁰ 1623. godine. Štefanić zaključuje kako je “vrlo vjerojatno knjižica bila pisana u Drazi Baščanskoj”,⁹¹ a pronađena je u kući Jura Derenčinovića, u istoj kući u kojoj je pronađen, prema Štefanićevu svjedočenju, latinični ulomak *Lucidarija* iz prve polovine 19. st. (Arhiv HAZU, sign. VII 117). Stoga Štefanić zaključuje: “Možda je bio baš i prepisan iz ovog izgubljenog rukopisa [Čeperićeva, op. A. K.]”.⁹² Budući da možemo usporediti tekst toga latiničnoga ulomka s *LuPz* i *LuŽz*, mogli bismo posredno s velikom vjerojatnošću utvrditi kakav je bio *Lucidarij* u starijem izgubljenom Čeperićevu prijepisu.

<i>Latinični ulomak iz Drage Baščanske</i> , 1-2	<i>Petrisov zbornik</i> , 196b/164a	<i>Žgombićev zbornik</i> , 11a
Bože vični, račiš biti nam pomoćnik amen. ⁹³ Va tih knígah ki se bu- de štati i u pamet sta- vlati mnogo riči razu- miti...	Čti mudrost veliku Luci- darija i razum[ěj]. B(og), ki jes(t) i bude va včki, ta rači biti naš pomoćnik. ⁹⁷ Am(e)n. Va tēħ knígah ki bude čtal ili slišal, tomu	Bog, iže je(st) i budet več- no, ta rači naš početak biti na teh knígah. Kto je usliši ili je bude čisti, tomu je(st) zakon znamenati, kako je v ńgovēħ rečēħ ustavļeno,

⁽⁹⁰⁾ Ivanka Petrović, Čeperić, Juraj, u: *Hrvatski biografski leksikon*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 1993, str. 46.

⁽⁹¹⁾ Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, cit., str. 61.

⁽⁹²⁾ *Isto*.

⁽⁹³⁾ Pogr. opetovano *amen*.

Kako prosi mlaji⁹⁴ starijega svoga meštra da bi nemu⁹⁵ povidal se riči ke su u onih kni-gah koje su na nebesih i na zemlji i v oblacih i vodah.

Ki piše ta prosi, a Duh Sveti ta mu odgovara: “Ti sveti, nauči nas pravoj jistini” i te knige se zovu Lucedaris⁹⁶ i svitlost zač ča je u drugih kni-gah sakriveno, oto je Lucedaris storil. I zato se pripodoblu dragomu kamiku zač su vridnija nego zlato i srebro i zato ki je bud štal, mnogo mudrosti znati.

[1.] Najprija uprosi mlaji starijega, to jest meštra: Kako je verovat jedinoga [v] Boga? Meštar reče: Nam je verovati kako je Bog trojica sveta jedino bo-žan[s]tvo.

jes(t) zakon razuměti kako jes(t) mnoga rič postavljen. Kako je prosil mlaji svojego meštra, [...] ke su va ověh kni-gah, kako je na ne [be]s[ě]h i n[a] zeml[i] [...] ⁹⁸ [piš]et ta i uprašajet, a Duh Sveti ta [...], ⁹⁹ [t]a nas nauči pravoj istine jere tēm kni-gam [govor]i se světlost. I to kaj jes(t) va ineh ¹⁰⁰ kni-gah skrveno, ¹⁰¹ to jes(t) vse Lucidar osvetil. I tako im se govori dragi kamen jere su te kni-ge dražše nere je zlato. I gdo je bude često čisti i na pamet prijemal, bude mnogo mudar.

[1.] Najprvo uprosi mlaji svojego mojstra: Kako je nam věrovati v B(og)a?

Mojstar r(e)če: Nam trěbě jes(t) věrovati v B(og)a kako ¹⁰² troj jes(t). I ta trojica jes(t) jedino ¹⁰³ i pravo bo-žastvo.

kako je(st) mladej prosil svojega mojstra, da jemu javit vse reči, jež(e) sut va inih kni-gah na n(e)besih i na ze(m)lji i va oblacih i va vodah.

Iže prosit i pišet, ta uprašajet, a D(u)h S(ve)ti ta mu otvećavajet. Ta nas nauči da pravu istinu poznajem jako tem kni-gam govorit se s(vě)tlost, i to ježe je(st) va ineh kni-gah skrveno, to je(st) lucidar vse osvetil. I tako im govorit se kamen dragi zač te kni-gi sut draže nere zlato. I kto je bude čisti, ta bude mnogo mudrosti imeti.

[1.] Najprvo uprosi mladej mojstra svojego, reki: “Kako nam je(st) verovati v B(og)a?”

Mojstar reče: “Nam je(st) verovavati v B(og)a, jako jest B(og) troj, i ta trojica je(st) jedino i pravo bo-žastvo.”

⁽⁹⁷⁾ U *Lužz početak* kao i u objema objavljenim staročeskim inačicama (*F: počatek*, *P: počatek*). Jedino u Berčičevu fragmentu (u cit. opisu Vialove, br. 10) nalazimo pomoćnik, kao u *LuPz*.

⁽⁹⁴⁾ Rkp. *mlagiga*, namjerno zamrljan posljednji slog *ga*.

⁽⁹⁵⁾ Graf. pogr. *mienu*.

⁽⁹⁶⁾ Graf. pogr. *lulucedaris*.

⁽⁹⁸⁾ Oštećen dio teksta u prvom retku, navedeno je ono što je jedva vidljivo s prijedlogom rekonstrukcije.

⁽⁹⁹⁾ I tekst je na kraju drugoga retka oštećen.

⁽¹⁰⁰⁾ Pogr. opetovano *va ineh*.

⁽¹⁰¹⁾ Graf. *skrvěno*.

⁽¹⁰²⁾ U ovom drugom dijelu rečenice izostavljena je u prevođenju ili prepisivanju imenica *Bog*, kako pokazuje usporedba s *Lužz*.

⁽¹⁰³⁾ Graf. pogr. *edina*, usp. *Lužz edino*.

Po uvodnim riječima (*pomoćnik*) raspoznaje se da je dotični ulomak vezan uz redakciju iz koje su potekli *LuPz* i drugi mlađi fragmentarno očuvani prijepisi *Lucidarija*, ali da je u tom najmlađem prijepisu mnogo pogrešaka i mnogo izmjena u odnosu na starije inačice.

6. Zaključne misli

Svi su analizirani prijepisi prijevoda *Lucidarija* čakavski, ali se u njihovu jeziku zrcale različite čakavske dijalekatne podloge: ekavska sjevernočakavska, ikavsko-ekavska srednjočakavska i ikavska južnočakavska. U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti *Lucidarij* ima svoja daleka izvorišta iz dvaju različitih rukavaca (latinskoga i njemačkoga), koji u hrvatske krajeve dopijeva posredno preko vernakularnih zapadnoeuropskih vrela (talijanskoga i češkoga). Tekstni izdanci u hrvatskoj sredini pokazuju da je ondašnja hrvatska etnička zajednica bila dobro umrežena i uključena u kasnosrednjovjekovne tokove europske književne produkcije. Dva različita paralelna tekstna izvorišta upućuju jasno na to da hrvatska književnost nije “preslika” nijedne određene književnosti, premda je riječ o prijevodu teksta, koji je kao poučna refleksivna proza prevođenjem postao dio mnogih europskih srednjovjekovnih književnosti. U tekstnim svjedocima prvoga rukavca utvrđeno je analizom i usporedbama da se u *Sienskom zborniku* ogledaju sjevernije, konzervativnije čakavske značajke nego u mlađem Tihicevu prijepisu. Ti tekstni svjedoci (prijepisi nesačuvanih hrvatskih prijevoda) nisu dio istoga niza rukopisa, jedne rukopisne predaje, nego nastaju odjelito. U skupini prijepisa iz drugoga rukavca utvrđeno je analizom i usporedbama da tekstni svjedoci (prijepisi nesačuvanoga arhiprijevoda sa staročeškoga) pripadaju dvjema glavnim redakcijama: konzervativniji *LuŽz* najbliži je prvotnom prijevodu, a *LuPz* udaljuje se nekim svojim značajkama. Za sve mlađe prijepise može se reći da su uže povezani s redakcijom iz koje potječe *LuPz* (s mjestimičnim podudaranjem i s *LuŽz*), i to na geografskoj relaciji Kvarner – Pašman. U najmlađim prijepisima može se uočiti “devalvacija” teksta jer je on izgubio svoju nekadašnju važnost u svakom smislu (biraju se dijelovi koji se s nepomnjom prepisuju i bez razumijevanja), a njegova je upotreba izvan epohe u kojem je nastao rubna i ograničena na još uži krug ljudi nego onda kada je glagoljaška produkcija tekstova bila na vrhuncu. Najstariji tekstni svjedoci *Lucidarija* obiju redakcija nastali su na sjever-

nočakavskom području, a najstariji tekstni svjedok s Pašmana, blizak *LuPz*, nije stariji od 17. st. Taj nalaz, bez obzira na starinu prijepisa, ponovno povezuje Pašman s prijevodima koji su, smatra se, povezani s emauskom glagoljaškom epizodom, ali ne raspoložemo s dovoljno činjenica zasnovanih na povijesnim vrelima koje bi objasnile mnoge nepoznanice, npr. ne samo da ne znamo pouzdano je li hrvatski prijevod sa staročeškoga omogućila emauska glagoljaška epizoda nego ne znamo točno ni odakle su u Češku hrvatski glagoljaši pošli, ni u koje su se hrvatske samostane iz Češke vratili, ni koji su sve međupredlošci pomogli da nastanu sačuvani tekstni svjedoci o kojima smo govorili u ovom radu. No, bez obzira na to, prijevodi i prijepisi srednjovjekovnoga *Lucidarija* svjedoče o višestoljetnom interesu za to djelo (od 15. do 19. st.) na prostoru od čakavskoga sjevernoga ruba što je bio u dodiru s kajkavštinom do srednjočakavskoga ruba koji je u bio u dodiru s južnočakavskim područjem. Prijevodi *Lucidarija* u hrvatskoj sredini, po kaleideskopskom tematskom karakteru i svjetonazorskim zrcaljenjima, po rukopisnom širenju, po jezičnoj (dijalektnoj) prilagodljivosti i po dugoj prisutnosti te po dinamičnom (promjenjivom) statusu i značenju unutar sustava hrvatske i europske književnosti, solidno su polazište za daljne raščlambe koje bi raskrivale njegovo mjesto unutar semiotičkih sustava kojima je to djelo pripadalo i kao jezični i književni znak.

SUMMARY

The *Elucidarius* (*Lucidarius*), a collection of Mediaeval knowledge and beliefs, was very popular in Mediaeval Europe. All translations of this Mediaeval work of prose into other European national languages are known to originate from two main versions – Honorius Augustodunensis' Latin "theological" version, and a German compilation of Honorius' works and other non-theological works of various content. This paper focuses on the language of indirect (via Italian and German) 15th- to 19th-century Croatian translations of this Mediaeval text. All of the Croatian translations are in local speeches of the Čakavian dialect. The versions of the *Lucidarius* from the Siena miscellany and the Tihić transcript were created according to Italian translations of Honorius' work, and do not belong to this same manuscript series. Translations from the Old Czech differ from their later transcriptions, however this group of texts give indications of the existence of two initial versions created on the basis of an unknown original translation: the first of these two is the *Lucidarius* from

the *Žgombić miscellany* (closest to the original translation), and the other is the *Lucidarius* from the *Petris miscellany*. All more recent transcriptions created between the 15th and 19th century in the region ranging from Kvarner Bay to the island of Pašman are more similar to the version from the *Petris miscellany*, although they also share some characteristics with the version from the *Žgombić miscellany*.

